

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

**Erken Dönem Tecvid Kaynaklarına Göre Telaffuz Kusurları ve Düzgün Tilâvet Ölçüle-
ri: Kurtubî ve İbnü'l-Bennâ Özelinde**

*Pronunciation Flaws and Proper Recitation Measures According to Early Tajwîd Sources:
The Case of al- Qurṭubî and Ibn al-Bannâ*

Süleyman YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Istanbul University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Qur'anic Recitation
Istanbul, Türkiye
suleyman.yildiz@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7521-6258>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 08/08/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10/10/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: Yıldız, Süleyman. “Erken Dönem Tecvid Kaynaklarına Göre Telaffuz Kusurları ve Düzgün Tilâvet Ölçüleri: Kurtubî ve İbnü'l-Bennâ Özelinde”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October, 2023), 538-567.

<https://doi.org/10.31121/tader.1339849>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Telaffuz kusurları, Kur'an lafızlarının farklı şekillerde telaffuzuna konu olması sebebiyle dil, edebiyat ve tecvid âlimleri nezdinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çerçevede tecvid âlimleri erken dönemlerden itibaren telaffuz kusurlarının tespitine yönelmişler, bunlarla ilgili eserler kaleme almışlardır. Onların bu noktadaki amaçlarını, yanlış telaffuzlara dikkat çekerek sahih tilâvet tarzını korumak şeklinde yorumlamak mümkündür. Tecvid âlimlerinin fe'fee, temteme, keşkeşe, 'an'ane, ter'id, teşdik, temdiğ, tatrîb gibi ses, lehçe ve konuşma kaynaklı ortaya çıkan telaffuz kusurlarını, genellikle erken dönem dilbilimsel kaynaklardan tespit ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak tespitle birlikte yeni tanımlamalara gitmeleri, kendi dönem ve zaviyelerine göre bu kusurları gidermeye yönelik çözüm önerileri sunmaları, onları dilbilimsel kaynaklardan ayıran en önemli özellik olmuştur. Bu durum onların bu olguya yönelik derinlikli bir bakış açısına sahip olduklarının da açık bir göstergesidir. Ne var ki, tecvid âlimlerinin asırlar öncesinde gündemlerine aldıkları bu olgu, sonraki süreçlerde beklenen ölçüde araştırmalara konu olmamıştır. Ülkemizde de konuyla ilgili makale düzeyinde herhangi bir çalışmanın yapılmaması, konunun detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Bu makale, Abdülvehhâb el-Kurtubî'nin (ö. 462/1070) *el-Mûdib fi't-tecvîd*'i ile İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî'nin (ö. 471/1079) *Bayânü'l-'uyûb*'u özelinde erken dönem tecvid kaynaklarında geçen telaffuz kusurlarının tespitini, tanımını ve müellifler veçhesinden dile getirilen çözüm önerilerinin analizini yapmayı amaçlamıştır. Ses, lehçe ve konuşma kaynaklı telaffuz kusurları hakkında İbnü'l-Bennâ'nın müstakil bir eser yazması, Kurtubî'nin ise kitabının son bölümünü bu konuya tahsis etmesi, bu hususta ilgili müelliflerin tercih edilmesindeki temel sebep olmuştur. Ayrıca makale bu açıklamalar ışığında düzgün tilâvet ölçülerinin ortaya çıkarmayı da hedeflemiştir. Konu ve kavramlar, erken dönem dilbilimsel kaynaklarının yanı sıra, erken dönem tecvid kaynaklarıyla da mukayeseli bir şekilde işlenmiştir. Makalede sosyal bilimlerde sıkça takip edilen tespit, tanımlama ve mukayese yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat İlmî, Tecvîd, Tilâvet, Kurtubî, İbnü'l-Bennâ, 'Uyûb'u'n-Nutk, Telaffuz Kusurları.

Abstract

Pronunciation defects have had an important place in the eyes of scholars of language, literature, and tajweed as they are subject to the pronunciation of Qur'anic words in different ways. In this framework, scholars of tajwîd have focused on the determination of pronunciation defects since the early periods and have written works on them. Their aim was to preserve the authentic recitation style by drawing attention to mispronunciations. Tajwîd scholars have generally identified the pronunciation defects that arise from sound, dialect, and speech, such as fa'fa'a, tamtama, kashkasha, 'an'ana, tar'id, tashdîq, tamdiğh, and tatrîb from early linguistic sources. However, the most important feature that distinguishes those scholars from linguistic sources is that they made new definitions and offer solutions to overcome these defects according to their own periods and approaches. This is a clear indication that they had an in-depth perspective on this phenomenon. However, this phenomenon, which was put on the agenda of tajwîd scholars centuries ago, has not been the subject of research to the extent expected in the following processes. The fact that there is no article-level study on the subject in our country requires a detailed examination of the subject. This article aims to identify, define, and analyze the pronunciation defects mentioned in early tajwîd sources, with a special focus on 'Abd al-Wahhâb al-Qurṭubî's (d. 462/1070) *al-Mûdib fi al-tajwîd* and Ibn al-Bannâ al-Bağhdâdî's (d. 471/1079) *Bayân al-'uyûb*. The fact that Ibn al-Bannâ wrote an independent work on the pronunciation defects caused by voice, dialect and speech, and that al-Qurṭubî devoted the last chapter of his book to this subject was the main reason for preferring the relevant authors in this regard. In the light of these explanations, the article also aims to reveal the measures of proper recitation. The topics and concepts have been studied in a comparative manner with early linguistic sources as well as early tajwîd sources. The article utilizes the methods of identification, definition and comparison commonly followed in the social sciences.

Keywords: Qira'ah Science, Tajwîd, Tilâwat, al-Qurṭubî, Ibn al-Bannâ, 'Uyûb al-Nuṭk, Pronunciation Defects.

Giriş

Kur'an lafızlarının telaffuz keyfiyetiyle ilgili olan *lahn* sorunu,¹ erken dönem tecvid kaynaklarının en öncelikli meselesi olmuştur. Bu bağlamda lahnin bir unsurunu teşkil eden ve *lahn-i hafî* kapsamında değerlendirilen² *fe'fee*, *temteme*, *keşkeşe*, *'an'ane*, *ter'üd*, *teşdike*, *temdiğ*, *tatrîb* (فأفة، تمتمة، كشكشة، تطريب، تمضيغ، تشديق، ترعيد، عنعنة) gibi ses, lehçe ve konuşma kaynaklı telaffuz kusurları da erken dönem tecvid kaynaklarının ele aldığı meseleler arasında yer almıştır. Tecvid âlimlerinin bu konuya yönelmelerinin temel sebebi, konuşma dilinde ortaya çıkan bozukluklarına karşı uyarıda bulunmak ve bunların Kur'an tilâvetine yansımaya engel olmaktır.

Telaffuz kusurlarına yönelik kavramların ilk defa erken dönem dilbilimsel kaynaklarında tespit edilip ele alındığı görülmektedir. Bu meyanda, Ya'kub b. İshak el-Kindî'nin (ö. 252/866) *Kitâbü'l-lüsga'sı*,³ Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-tehyîn*,⁴ Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb*,⁵ Ebû Mansur es-Se'âlibî'nin (ö. 429/1038) *Fıkhü'l-lüga ve sirru'l-'Arabiyye'si*⁶ konuşma ve telaffuz bozuklukları konusunda öne çıkan dil ve edebiyat eserleri olmuştur.

Tecvid âlimleri de konu hakkındaki kitâbî bilgileri, genelde erken dönem dilbilimsel kaynaklarından iktibas etmişlerdir. Bu eserlerden öne çıkan tecvid kaynakları olarak ise Kurtubî'nin *el-Mûdub fi't-tecvîd* adlı eseri ile İbnü'l-Bennâ'nın *Beyânü'l-'uyûb elletî yecibu en-yectenibeha'l-kurrâ'* adlı eserini zikretmek gerekir. Bunlardan ilk eserin müellifi olan Kurtubî, eserinin son bölümünü "Kıraatin tercihe şayan görüleni ile hoş görülmeyenlerinin beyanı" şeklinde bir başlığa ayırmıştır. Her ne kadar kitabın tamamını bu konuya tahsis etmemiş olsa da müstakil bir başlık altında meseleyi ele almış olması onu bu noktada öne çıkaran husus olmuştur.⁷ Kurtubî, söz konusu başlık altında Arap dilinde görülen ses, lehçe ve konuşma kusurları üzerinde durmuş, bunların hangi anlama geldiklerini, konuşmada ve telaffuzda ne tür bozukluklar ortaya çıkardıklarını açıklamaya çalışmıştır. Ancak, Kurtubî bu kusurları ses, lehçe ve konuşma bağlamında herhangi bir tasnife tabi tutmadığı gibi kusurların giderilmesine yönelik bir çözüm önerisi de sunmamıştır.⁸

¹ Arap dili ve tecvid kaynaklarında lahn olgusu için bk. Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 325-350; Emrullah Tuncel, "İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/59 (2020), 105-129.

² bk. Ali b. Ca'fer es-Sa'îdî, *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Risâletâni fi tabkiki'l-Kur'an* içinde (Amman: Daru Ammar, 2000), 260; Ebü'l-'Alâ' Ahmed b. Hasan el-Hemedânî, *et-Tenbîh fi ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Amman: Dâru Ammar, 2000), 237; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'an Fonetîği Üzerine Tetkikler -Tecvid Âlimleri Özelinde-*, çev. Mehmet Emin Maşalı - Naci Demirci vd. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 63.

³ bk. Ya'kub b. İshak el-Kindî, *Kitâbü'l-lüsga*, thk. Muhammed Hasan Tayyân, "Risâle Ya'kub el-Kindî fi'l-Lüsga", *Mecelle Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye* 70/3 (1985), 515-532.

⁴ bk. Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tehyîn*, thk. Ali Melham (Beyrut: Metebetü'l-Hilâl, 1423/2002), 1/51-56.

⁵ bk. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edep*, thk. Muhammed İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997), 2/163-168.

⁶ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Se'âlibî, *Fıkhü'l-lüga ve sirru'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002), 90-91.

⁷ Hamed, *Kur'an Fonetîği*, 75.

⁸ bk. Abdülvehhab b. Mumammed el-Kurtubî, *el-Mûdub fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1442/2020), 211-222.

Telaffuz kusurlarını ele alan bir diğer tecvid âlimi olan İbnü'l-Bennâ'nın *Beyânü'l-'uyûb*'u ise bu hususta yazılmış ilk müstakil eser olma hüviyetine sahiptir.⁹ Ses, lehçe ve konuşma kusurlarını belli bir tasnife tabi tutması, onların tanımlarını yapması, bu kusurların kişiden nasıl giderilmesi gerektiğine dair çözüm önerileri sunması, ayrıca ses ve seslendirmeye yönelik düzgün tilâvet ölçüleri üzerinde durması eseri farklı kılan hususiyetler arasındadır.

Bu iki temel kaynak dışında telaffuz kusurlarını müstakil bir başlık altında veya müstakil bir eserde ele almasa da onlara yer yer atıfta bulunan tecvid ve kıraat kaynakları da olagelmıştır. Nitekim Ali b. Ca'fer es-Sa'îdî'nin (ö. 410/1020) *et-Tenbâh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî*'si,¹⁰ Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Tabdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*'i,¹¹ İbnü'l-Bâziş'in (ö. 540/1145) *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*,¹² Şehrezûrî'nin (ö. 550/1156) *el-Misbâhu'z-zâbir fi'l-kırâati'l-aşri'l-bevâbir*'i,¹³ Ebü'l-'Alâ' el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *et-Tembîd fi ma'rifeti't-tecvîd*'i,¹⁴ Alemüddîn es-Şehâvî'nin (ö. 643/1245) *Minbâcü't-tevfik ilâ ma'rifeti't-tecvîd ve't-tabkîk*'i,¹⁵ İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Tembîd fi 'ilmi't-tecvîd*'i,¹⁶ yine İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*'i¹⁷ bu kapsamdaki kaynaklar arasındadır.¹⁸

Alana literal anlamda katkı sağlamayı hedefleyen bu makale, Abdülvehhâb el-Kurtubî'nin *el-Mûdih fi't-tecvîd*'i ile İbnü'l-Bennâ'nın *Beyânü'l-'uyûb*'u özelinde erken dönem tecvid kaynaklarında geçen telaffuz kusurlarını tespit etmeyi, bu bağlamda sahih tilâvet ölçülerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Konunun güncel ve özgün olması, ayrıca konuyla ilgili makale düzeyinde herhangi bir çalışmanın yapılmaması, bizi bu çalışmaya sevk eden en önemli etken olmuştur. Şöyle ki,

⁹ İbnü'l-Bennâ'nın bu kitabı, kendi ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu alanda müstakil olarak yazılmış ilk ve tek eser değildir. O, seslerden kaynaklanan kusurlardan bahsettikten sonra: "Kıraat âlimleri ve marifet ehli, bu ve buna benzer kusurları mekruh saymış ve bu alanda telif edilen kitapları saymışlardır. Mesela dostumuz Muhammed b. Abdillâh el-Münâdî (ö. 336/947) buna güzel bir örnektir. Zira onun bu alandaki hissesi oldukça geniş ve nasibi bir hayli fazladır." şeklinde bir ifade kullanmıştır. Ayrıca onun, İbnü'l-Münâdî'den "Lisâna ârız olan hâllerin vasfi ve insanın bunlardan kurtuluş yolları" adlı bir bölümü nakletmesi ve yer yer kendisine atıfta bulunması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak bu eser, onun diğer eserleri gibi, elimize ulaşmamıştır. bk. Ebû Ali Hasan b. Ahmed İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb elletî yecibu en-yectenibeha'l-kurrâ'*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Darü Ammâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2001), 25, 39; Hamed, *Kur'an Fonetîği*, 567.

¹⁰ bk. Sa'îdî, *et-Tenbâh*, 260, 279, 282.

¹¹ bk. Ebû Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Tabdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Bağdat: Dâru'l-Enbar, 1407/1988), 73, 95, 120.

¹² bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Halef el-Gırnâtî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Cemalettin Muhammed Şeref (Tanta: Darü's-Sahabe li't-Türâs, 2003), 274-280, 556.

¹³ Mübârek b. Hasan eş-Şehrezûrî, *el-Misbâhu'z-zâbir fi'l-kırâati'l-aşri'l-bevâbir*, thk. Osman Gazâl (Kahire: Darü'l-Hadis, 1428/2007), 2/215-218.

¹⁴ bk. Hemedânî, *et-Tembîd*, 123, 187-189, 296.

¹⁵ bk. Ebü'l-Hasen Alemüddîn es-Şehâvî, *Minbâcü't-tevfik ilâ ma'rifeti't-tecvîd ve't-tabkîk*, thk. Mervân el-Atiyye, *Cemâli'l-kurrâ' ve kemâli'l-ikrâ'* içinde (Beyrut: Darü'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1419/1999), 641-646.

¹⁶ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Tembîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405-1985), 123, 187, 189, 237.

¹⁷ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Âlemiyye, ts.), 1/47.

¹⁸ Son dönem tecvid kaynaklarından olmakla birlikte Gânim Kaddûrî el-Hamed'in *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* adlı eserini de bu bapta zikretmek gerekmektedir. Müellif zikri geçen eserinin son bölümünü telaffuz bozukluklarına ayırmış, konuyu dört başlık altında kısaca incelemiştir. Ancak eserde kavramların tamamına yer vermediği gibi onları kavramsal olarak da açıklamamıştır. bk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammar, 2008), 481-483; Ayrıca bk. Hamed, *Kur'an Fonetîği*, 565-569.

sınırlı sayıda olmakla birlikte ülkemizde yapılan bazı akademik çalışmalarda¹⁹ telaffuz bozuklukları konusu mevzubahis edilmiştir. Ancak, bunlar hem başlık hem de muhteva bakımından makalemizden farklılık göstermektedirler. Zira bu çalışma, telaffuz bozukluklarının tespitine yönelik kavramlara odaklanmaktadır. Bu yönüyle makale diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Araştırmanın temel ve alt soruları olarak şunları zikretmek mümkündür: Tecvid âlimlerini telaffuz kusurlarını araştırmaya yönelten temel saik nedir? Erken dönem dilbilimsel kaynaklarında geçen telaffuz kusurlarının tecvid kaynaklarına yansımaları nasıl olmuştur? Telaffuz kusurlarından sakındırmanın amacı nedir? Telaffuz kusurları dilbilimsel ve tecvid kaynaklarında hangi kavramlarla ifade edilmiştir? Telaffuz kusurlarını gidermeye yönelik ne gibi çözümler ileri sürülmüştür? Bu çözümlerin güncel değeri var mıdır? Araştırma boyunca bu ve benzeri soruların cevabı aranmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili yazılmış müstakil bir eser olması ve telaffuz kusurlarını daha ayrıntılı bir şekilde incelemesi sebebiyle başlıklarıda İbnü'l-Bennâ'nın *Beyânü'l-'uyûb*'u esas alınmıştır. Bu çerçevede telaffuz kusurları; konuşma bozuklukları ve çözüm yolları, lehçesel telaffuz kusurları, ses ve seslendirmeye yönelik kusurlar olmak üzere üç temel başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca İbnü'l-Bennâ'nın konuyu telaffuz kusurları kapsamında değerlendirmesi sebebiyle tilâvet sırasında görülen beden ve dış görünüşle ilgili kusurlara da çalışma içerisinde yer verilmiştir. İlgili kusurların izahından sonra varsa müellifler veçhesinden düzgün tilâvet ölçülerine de değinilmiştir. Konu ve kavramlar erken dönem dilbilimsel kaynaklarının yanı sıra erken dönem tecvid kaynaklarıyla da mukayeseli bir şekilde işlenmiştir.

1. Konuşma Bozuklukları ve Çözüm Yolları

Bu tür konuşma bozuklukları dil, dudak, ağız, diş, damak gibi konuşma organlarına ait bir kusurdan kaynaklanmaktadır. Harflerin doğru şekilde telaffuz edilmesinde bir bozukluk veya zayıflık meydana getiren bu durum, tecvid ve dilbilimsel kaynaklarda farklı kavramlarla ifade edilmiştir. *'Uyûbu'n-nutk*, *emrâzu'l-keîâm*, *âfâtü'l-lisân*, *izdirâbâtü'n-nutk*, *'uyûbu'l-keîâm*, *'uyûbu'l-lisân* gibi

¹⁹ Konuyla irtibatlı bazı çalışmalar için bk. M. Tayyib Okıç, *Kur'an-ı Kerim'in Uslûb ve Kıraati* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 20; Yusuf Alemdar, "Teknik ve Estetik Açısından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 213-252; Remzi Ateşyürek, "Kur'an Tilavetinde Yaygın Hatalar: (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 157-175; Yaşar Kurt, "Ca'berî ve el-Vâdiha fî Tecvîdi'l-Fâtiha Adlı Eseri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 153-194; Yavuz Fırat, *Kur'an Tilâvetinin Kuralları* (Kayseri: y.y., 2014), 87; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları: Tecvid* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 354-357; İrfan Çakıcı, "Kur'an Tilavetinde Nitelik Sorunu", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018), 147-175; Ali Çiftçi, "Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 195-238; Ayşe Pehlivan - Ali Öge, "Nitelik Bağlamında Kur'an Tilâvetinin Keyfiyeti ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 49-73; İbrahim Yıldız, "Kıraat Estetiği Bakımından Kur'an Tilâveti", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 308-331; Muhammet Lütfü Tathıs, "Kur'an Tilavetinde Lahn Olgusu -el-Mûdih fî't-Tecvid Örneği-", *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2021), 194-213; Mücella Hacımsıroğlu, "Abdülvehhâb el-Kurtubî ve Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî'nin Lahn Olgusuna Yaklaşımları Üzerinden Tecvid İlminde Meşârika-Meğâribe Karşılaştırması", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 598-599; Momammed Abdullah İshag, *'Uyûbu'n-Nutk 'İnde 'Ulemâi't-Tecvid İbnü'l-Bennâ Nümûzâcân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Mustafa Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 126-314.

terimler geçmişten günümüze konuşma bozuklukları için kullanılan kavramlar arasında yer almıştır.²⁰ Başta dilbilimciler olmak üzere farklı disiplinlere sahip uzmanlar bu konuya odaklandıkları gibi tecvid âlimleri de erken dönemlerden itibaren bu kusurlara dikkat çekmişler, bunlardan kurtulmaya yönelik bir kısım çözüm önerileri sunmuşlardır. Şüphesiz, tecvid âlimlerinin konuyla ilgilenmelerinin sebebi, Kur'an lafızlarının düzgün bir şekilde telaffuz edilmesinin, konuşma organlarının sağlıklı bir şekilde çalışmasıyla doğrudan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim tecvid âlimlerinin kıraatin/tilâvetin güzelleştirilmesi bağlamında “ses güzelliği, ağız/çene yapısının elverişliliği, dil akışkanlığı ve diş sağlığı”na²¹ vurgu yapmaları bu gerçeği ifade etmektedir.

İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb* adlı eserinin bir bölümünü “lafız kusurları hakkında bir ziyade” başlığı altında konuşma bozukluklarına ayırmış ve burada konuyla ilgili yaklaşık yirmi beş kusura yer vermiştir. Bu bilgilerin çoğunu ise nahiv âlimi Müberred'e dayandırmıştır. Kurtubî ise *el-Mûdib* adlı eserinin son bölümünü telaffuz bozukluklarına ayırmış, burada bir kısmı lehçelerle de ilişkili olan yaklaşık yirmi üç kusur zikretmiştir. Buna göre, *temteme*, *fe'fee*, *ukle*, *hubse*, *lefe*, *rutte*, *gamgame*, *lükene*, *lüsga*, *gunne*, *hunne*, *terhîm* bu tür bozukluklara örnektir. Bu kavramlar ve ifade ettikleri anlam şu şekildedir:

1.1. Hubse (الحبسة)

Kurtubî'ye göre *hubse*, konuşma sırasında dilin düğümlenmesi, konuşmanın istemsiz bir şekilde hızlanması ve akıcılığının bozulması durumunu ifade eden bir konuşma bozukluğudur.²² İbnü'l-Bennâ'ya göre bu durumda olan kişi, duygu ve düşüncelerini düzgün ve akıcı bir şekilde ifade etmekte zorluk yaşar.²³ Câhiz'in ifadesine göre, Hz. Musa'nın dilinde de hubse olarak adlandırılan konuşma bozukluğu bulunmaktaydı. Bu yüzden Hz. Musa Firavun'a tebliğ mesajını iletme üzere gönderildiğinde Allah'a, “*Rabbim! Gönlüme ferahlık ver, kolaylaştır işimi, çöz dilimden düğümü, ki anlaşılabilir sözümlü.*”²⁴ şeklinde tazarruda bulunarak O'ndan dilindeki konuşma engelini gidermesini istemiştir. Mesajın muhatabına doğru ve düzgün bir şekilde iletilmesi hususunda hüsn-i beyan ve fesâhatin önemi sebebiyle Allah, Musa'nın dilindeki bu bağı çözmüş, yaşadığı zorluğu ortadan kaldırmıştır.²⁵

1.2. Hukle (الحكلة)

Hukle, Kurtubî tarafından “dilde tutukluk, sözde kapalılık ve anlaşılmazlık”²⁶ şeklinde tanımlanmıştır. İbnü'l-Bennâ'ya göre bu durum genellikle konuşma organındaki bir engel sebebiyle ortaya çıkmaktadır.²⁷ Ünlü dil ve edebiyat âlimi Halil b. Ahmed (ö. 175/791), hukleyi “sözde ka-

²⁰ Reşid Arkû, “‘Uyûbu'n-Nutk fi't-Türâsi'l-'Arabî”, *www.alukah.net*, (28 Mayıs 2023), 1; Fâik Cemîl el-Ânî, “‘Uyûbu'n-Nutk ve Emrâzu'l-Kelâm fi't-Türâsi'l-'Arabî -Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyîn Nümûzecen-”, *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-'Arabîyye* 1/1 (2021), 109-110.

²¹ Hemedânî, *et-Tembîd*, 189.

²² Kurtubî, *el-Mûdib*, 218.

²³ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56.

²⁴ Tâhâ 20/25-25.

²⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn (Hanci)*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kahire: Meketbetü'l-Hanci, 1418/1988), 1/7-8.

²⁶ Kurtubî, *el-Mûdib*, 218.

²⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 58.

palılık ve anlaşılmaazlığı” ifade eden *ucme* ile aynı manada kullanmıştır.²⁸ Bu noktada hukle kavramını, “dilde görülen ucmelik” şeklinde açıklayan ilk kişi olmuştur. Basra dil mektebine mensup Asma ‘î (ö. 216/831) de Halil b. Ahmed’in izinden giderek hukleyi “tıpkı ucmede olduğu gibi konuşanın sözünü açık ve net bir şekilde ifade edemediği bir durum” olarak nitelendirmiştir.²⁹ Câhiz ise hukleyi “kişinin konuşma organında bir kusurun bulunması ve harfleri doğru bir şekilde telaffuz etmekte güçlük çekmesi” şeklinde tanımlamıştır. Câhiz’e göre bu nitelikteki konuşmalar ancak dolaylı çıkarımlarla anlaşılabilir.³⁰ Nişabur’un Câhiz’i olarak nitelendirilen Ebû Mansur es-Se ‘âlibî (ö. 429/1038) lükne ve hukne için “dilde tutukluk, sözde kapalılık ve anlaşılmaazlık” şeklinde bir tanım getirmiştir.³¹ İbnü'l-Bennâ'nın tanımının Câhiz'in tanımıyla, Kurtubî'nin tanımının ise Se ‘âlebî'nin tanımıyla birebir örtüştüğü görülmektedir. İbnü'l-Bennâ'nın bu tanımı Câhiz'den, Kurtubî'nin ise Se ‘âlebî'den alması muhtemel gözükmemektedir. Konuşma organındaki kusurdan dolayı hukle, “işitilmeyecek derecede zayıf olan konuşma”³² şeklinde de tanımlanmıştır. Bu sebeple kârınca vb. sesi işitilmeyen bütün canlı türleri için *el-hukle* (الحكلى) kavramı kullanılmıştır.³³

1.3. Rutte (الرُّتَّة)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *rutte*, bir telaffuz kusuru olan *ratec*'e³⁴ (الرتج) benzemekte olup, duraksama ve takılma gibi hallerle konuşmanın başının engellenmesi durumudur. Kişi konuşmayı sürdürdükçe söz akışı sağlanmış olur.³⁵ İbnü'l-Bennâ'nın ifadesine göre Müberred,³⁶ ruttenin insanın fitratından kaynaklandığını ve soylularda görüldüğünü belirtmiştir.³⁷ Kurtubî ise rutte ile hubseyi aynı manada kullanarak her iki kavram için “dilde tutukluk, sözde acelecilik”³⁸ şeklinde bir tanım getirmiştir ki bu tanım daha önce Se ‘âlibî'nin kullanmış olduğu tanımla birebir örtüşmektedir.³⁹ Bu kavramı “sözde acelecilik” şeklinde anlamlandıran ilk dilbilgini ise Halil b. Ahmed olmuştur.⁴⁰

1.4. Lefef (اللفف)

İbnü'l-Bennâ *lefe*f'i, Müberred'den naklen,⁴¹ “telaffuz esnasında bir harfin diğerine girmesi, karışması”⁴² şeklinde tanımlamıştır. Kurtubî'ye göre ise, konuşma sırasında dilde oluşan “acelecilik

²⁸ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 3/63.

²⁹ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asma ‘î, *Kitâbu Halki'l-insan*, ts., 13.

³⁰ Câhiz, *el-Beyân*, 1/56.

³¹ Se ‘âlibî, *Fıkhü'l-luga*, 90.

³² Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/206.

³³ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002), 4/270.

³⁴ *Ratec* (الرتج): Asıl manası “kapının kapanması” olup, istilahta ise okuma esnasında kârinin ağzının kapanması ve okuma akışının engellenmesi durumudur. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâci'l-lüga ve sabâbu'l-'Arabîyye*, thk. Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), 1/317.

³⁵ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56, 57.

³⁶ bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/163-166.

³⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56, 57; bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/163-166.

³⁸ Kurtubî, *el-Mûdîb*, 218.

³⁹ bk. Se ‘âlibî, *Fıkhü'l-luga*, 90.

⁴⁰ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 8/106.

⁴¹ Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

⁴² İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56.

ve dolanma” halidir.⁴³ Bu kavram, ünlü dil ve edebiyat âlimleri İbnü’s-Sikkât (ö. 244/858) ve İbn Sîde (ö. 458/1066) tarafından “dilde oluşan ağırlık”,⁴⁴ Câhiz tarafından, “dilde oluşan dolanma”,⁴⁵ Se‘âlibî tarafından ise “konuşma sarısında dilde oluşan ağırlık ve dolanma hali”⁴⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Se‘âlibî’nin cemettiği bu tanımı Kurtubî hemen hemen benzer şekilde kullanmıştır.

1.5. Lükne (اللُّكْنَةُ)

İbnü’l-Bennâ *lükne*’yi, “kelama yabancı aksanın yansıması” veya “Arap harflerine yabancı harflerin dahil olması”⁴⁷ şeklinde tanımlamıştır. İbnü’l-Bennâ bu tanımlardan ilkinin Müberred’den⁴⁸ ikincisini ise Câhiz’den⁴⁹ nakletmiştir. Kurtubî ise “dilde tutukluk, sözde kapalılık ve anlaşılmazlık” şeklinde lükne ile hukne’yi aynı manada kullanmıştır.⁵⁰ Yukarıda hukne kavramında ifade edildiği üzere Kurtubî’de geçen bu tanım ilk defa Se‘âlibî tarafından yapılmıştır.⁵¹ Dil ve edebiyat âlimleri lükne için “Arapçayı yabancı aksan ile konuşmak” ve “dilde oluşan ağırlık” şeklinde iki tanım etrafında yoğunlaşmışlardır. Halil b. Ahmed lükneyi, “müzekkeri müennes, müennesi müzekker olarak kullanan, konuşmasına yabancı aksanın yansıdığı, bu sebeple Arapçayı düzgün bir şekilde konuşamayan kişi”⁵² şeklinde tanımlamıştır. Dil ve edebiyat âlimi İbn Düreyd (ö. 321/933) ise lükneye “dilde oluşan ağırlık”⁵³ şeklinde bir tanım getirmiştir. Kaynaklar⁵⁴ en yaygın şekilde lükneye maruz kalan sesleri/harfleri şu şekilde tasnif etmişlerdir: ع→ح (أسل→عسل), ح→ه (أزن→أظن), ز→ظ (سلطان→سلطان), ت→ط (أبيد→أبيض), د→ض (كمر→قمر), ك→ق (مرهب→مرحبا), ج→ج (جرذ→جرد), د→ذ (زمل→جمل).

1.6. Gamgame (الغَمَّامَةُ)

İbnü’l-Bennâ’ya göre *gamgame*, sesin duyulmasıyla birlikte sözün anlaşılmağını ifade eden bir konuşma kusurudur. Harflerin veya kelimelerin net ve belirgin bir şekilde telaffuz edilmemesi sonucunda ortaya çıkan ve anlaşılmaayan bir ses olgusu olan gamgame, konuşma dilindeki bozukluğu ifade etmede kullanıldığı gibi başka durumları tanımlamak için de kullanılmıştır.⁵⁷ Bu sebeple

⁴³ Kurtubî, *el-Mûdub*, 220.

⁴⁴ Ebû Yûsuf Yakub b. İshâk İbnü’s-Sikkât, *İslâbu’l-mantık*, thk. Muhammed Marab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşîl-‘Arabî, 1423/2002), 55; Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrâhim Ceffâl (Beyrut: Darü İhyâi’t-Turâşîl-‘Arabî, 1978), 1/210.

⁴⁵ Câhiz, *el-Beyân*, 1/55.

⁴⁶ Se‘âlibî, *Fıkhü’l-luga*, 90.

⁴⁷ İbnü’l-Bennâ, *Beyânü’l-‘uyûb*, 56, 58.

⁴⁸ bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

⁴⁹ bk. Câhiz, *el-Beyân*, 1/56.

⁵⁰ Kurtubî, *el-Mûdub*, 218.

⁵¹ Se‘âlibî, *Fıkhü’l-luga*, 90.

⁵² Halil b. Ahmed, *Ayn*, 5/371.

⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdi İbn Düreyd, *Cemheratü’l-luga*, thk. Remzi Münir Ba’lebekki (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1408/1987), 2/982.

⁵⁴ bk. Câhiz, *el-Beyân*, 1/77-80; İbn Düreyd, *Cemheratü’l-luga*, 3/1252-1254.

⁵⁵ Câhiz ve İbnü’l-Bennâ da geçen bir bilgiye göre şairlerden biri, çocuğunun annesinin lükne ile konuşmasını şöyle tavsif eder: Seher vakti ondan en çok duyduğum şey; müennesin müzekker, müzekkerin ise müennes olarak telaffuzudur. Daha da kötüsü “kamer” kelimesinin zikridir ki zira o, “kamer” kelimesini her söylemek istediğinde “kamer” yerine “kemer” der. bk. Câhiz, *el-Beyân*, 1/180; İbnü’l-Bennâ, *Beyânü’l-‘uyûb*, 59.

⁵⁶ Abdulhamid Akdaş, “el-Lahn fı’l-Asvâtü’l-‘Arabîyye ‘alâ Elsinetü’l-‘Acemî’l-Kudemâ”, *Mecelle Ebbâsi’l-Yermük* 16/1 (1998), 59.

⁵⁷ İbnü’l-Bennâ, *Beyânü’l-‘uyûb*, 56, 57.

Halil b. Ahmed gamgameyi, “kahramanların savaş esnasında, sığır sürüsünün korku anında, suya batan kişinin boğulma anında, sivrisinek yahut arı topluluğunun bir araya geldiğinde çıkardığı ses”⁵⁸ olarak tanımlamıştır. İbnü'l-Bennâ, zikri geçen tanımı dil âlimi Müberred'den alıntılamıştır.⁵⁹ Kurtubî ise bu kavram hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Dil ve edebiyat âlimleri bu kavrama tumtumâniyyede olduğu gibi “sözde ucmeliğe dayalı konuşma bozukluğu” veya “kimi Arap kabilelerine özgü konuşma tarzı” olmak üzere iki şekilde yaklaşmışlardır. Câhiz, Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) ile bir bedevi arasında geçen konuşmaya atıfta bulunarak gamgameyi konuşma kusuru olarak değil Kudâ'a kabilesine özgü lehçesel bir olgu olarak görmüştür.⁶⁰ Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),⁶¹ Müberred⁶² ve İbn Düreyd⁶³ gibi dil ve edebiyat âlimleri gamgameyi, sözde kapalılık ve anlaşılabilirlik şeklinde karakterize edilen bir konuşma bozukluğu olarak tanımlamışlardır. Bazı araştırmacılar ise gamgamenin sadece Kudâ'a kabilesine özgü bir dil olamayacağını, aksine kimi insanların konuşmalarında yerleşik bir özellik olarak bulunan bir telaffuz kusuru olarak kabul edilebileceğini belirtmişlerdir.⁶⁴

1.7. Gunne (الغنة)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *gunne*, harfi hayşûmdan (geniz boşluğundan) telaffuz etmektir.⁶⁵ İbnü'l-Bennâ, Müberred'den aktardığı⁶⁶ bu kavramla ilgili olarak daha açıklayıcı bilgi vermemiştir. Ancak *nûn* ve *mîm* harflerinin *gunne* özellikli harfler olması sebebiyle onlarda genizden gelen bir sesin bulunması kaçınılmazdır. Çünkü diğer harflerden ayrı olarak onların yapısı bunu gerektirmektedir. Hatalı olan uygulama sâir harfleri *gunne* sesi vererek telaffuz etmektir.

1.8. Hunne/Hanhane (الحننة)

İbnü'l-Bennâ *hunnê*'yi, “Harfî/sesi gunneden daha şiddetli bir şekilde genize akıtarak telaffuz etmektir.”⁶⁷ şeklinde tanımlamıştır. İbnü'l-Bennâ'nın yapmış olduğu bu tanım erken dönem dil ve edebiyat âlimlerinin tanımlarıyla örtüşmektedir.⁶⁸ Kurtubî ise *hanhanê*'yi, “Kişinin *hâ* (ح) harfini burnundan telaffuz etmesidir.”⁶⁹ şeklinde açıklamıştır. Ancak dil ve edebiyat kaynaklarında bu kavramla ilgili olarak *hâ* (ح) harfine özgü bir kayıt bulunmamaktadır.⁷⁰

1.9. Terhîm (التَّرْخِيم)

⁵⁸ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 4/351, 457.

⁵⁹ bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/164, 165.

⁶⁰ Câhiz, *el-Beyân*, 3/145-146.

⁶¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *el-Garibü'l-musannef*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Medine: Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1414/1993), 1/345.

⁶² Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

⁶³ İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, 1/217.

⁶⁴ Arkû, “‘Uyûbu'n-Nutk fî't-Türâsi'l-'Arabî”, 8.

⁶⁵ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56.

⁶⁶ bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

⁶⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56.

⁶⁸ Bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/164; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, 1/109; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tebzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2001), 8/25.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 219.

⁷⁰ Krş için bk. Ezherî, *Tebzîbü'l-luga*, 7/6; Se'âlibî, *Fıkhü'l-luga*, 90; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir (Kahire: Darü'l-Maârif, ts.), 2/1281.

İbnü'l-Bennâ'ya göre *terhîm*, konuşma sırasında bir ifadenin düşürülmesi durumudur.⁷¹ Ezherî'ye göre nahiv âlimleri *terhîmi*, konuşma esnasında münâdâ isminin son harfinin düşürülmesi şeklinde açıklamışlardır. Şöyle ki Hâris isminde bir kişiyi çağırırken “Yâ Hârî!”, Mâlik isminde bir kişiyi çağırırken “Yâ Mâli!” şeklinde hitâp etmek buna örnektir. Yine seslenme sırasında kelimenin sonunda sesin yumuşatılarak düşürülmesi de *terhîm* olarak isimlendirilmiştir.⁷²

1.10. Hethete/Heshese (الهَثِيثَة/الهَثِيثَة)

Kurtubî'ye göre *hethete*, konuşma sırasında dilin dolanma halidir.⁷³ Halil b. Ahmed hethete'yi “dilnin dolanması”,⁷⁴ heshese'yi ise “bir tür kekemelik hali”⁷⁵ olarak vasıflandırmıştır.

1.11. Te'te'a (التَّعْتَعَة)

Kurtubî'ye göre *te'te'a*, dilde görülen takılma ve kekemelik halidir.⁷⁶ Konuşma dışında farklı durumlar için de kullanılır. Örneğin “devenin çölde kum yığınlarına saplanıp kalması hali” de تَعْتَعُ البعير şeklinde ifade edilir.⁷⁷

1.12. Temteme (التمتمة)

İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'ye göre *temteme*, telaffuz esnasında *tê* harfinin tekrarlanmasını ifade eden bir tür kekemelik halidir.⁷⁸

1.13. Fe'fe'e (الفأفا)

İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'ye göre *fe'fe'e*, konuşma sırasında *fê* harfinin tekrarlanmasına dayalı telaffuz kusurudur.⁷⁹

1.14. 'Ukle (العقلة)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *'ukle*, dilde görülen ve konuşma sırasında takılma ve dolanma şeklinde ortaya çıkan bir tür konuşma kusurudur.⁸⁰

1.15. Fehâhe (الفهَاهَة)

Kurtubî'ye göre *fehâhe*, konuşma sırasında dilde oluşan sürçme halidir.⁸¹ Halil b. Ahmed tarafından “Bilgisizlik veya konuşma güçlüğü sebebiyle meramını ifade edememek, gaf yapmak.”⁸² şeklinde de tanımlanmıştır.

1.16. Makmaka (المَقْمَقَة)

⁷¹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56. Ayrıca bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

⁷² Ezherî, *Tebzîbü'l-luga*, 7/163.

⁷³ Kurtubî, *el-Mûdab*, 219.

⁷⁴ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 3/349.

⁷⁵ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 3/350.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Mûdab*, 219.

⁷⁷ Ezherî, *Tebzîbü'l-luga*, 1/73; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/434.

⁷⁸ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 54, 56; Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

⁷⁹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56; Kurtubî, *el-Mûdab*, 219.

⁸⁰ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 56, 58; Ayrıca bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/578.

⁸¹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

⁸² Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 3/356.

Kurtubî'ye göre *makmaka*, sesini boğaz dibine indirerek konuşan kimse için kullanılan bir kavramdır.⁸³ Se'âlibî⁸⁴ ve Kurtubî⁸⁵ bu bilgiyi dil ve tefsir âlimi Ferrâ'ya (ö. 207/822) nispet ederek nakletmişlerdir.

1.17. Leyağ (الْيَغ)

Kurtubî'ye göre *leyağ*, elyağ (الْيَغ) kelimesinin mastarı olup konuşmada fasih olmamayı ifade eden bir kavramdır. Kurtubî bu bilgiyi Kûfe dil mektebinin öncülerinden Ebû Amr eş-Şeybânî'den⁸⁶ (ö. 206/822) naklettiğini söylemektedir.⁸⁷ Kaynaklarda bu kavram مَوْلَايَ → مَوْلَايَ وَيَّي gibi dilin *lâm* harfini *yâ* harfine dönüştürmesiyle ortaya çıkan bir tür pelteklik hali olarak açıklanmıştır.⁸⁸ Halil b. Ahmed'e göre dilin *yâ* harfine meyletmesi *elyağ*, se (ث) harfine meyletmesi ise *elsağ* (الْثَغ) olarak isimlendirilir.⁸⁹

1.18. Lüsga (الْلُغَاةُ)

İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'ye göre *lüsga*, bir harfin başka bir harfe dönüştürülmesi (pelteklik) şeklinde ortaya çıkan konuşma bozukluğudur.⁹⁰ Erken dönem dil ve edebiyat kaynaklarında lüsganın hangi harflerde görüldüğüne yönelik farklı görüşler zikredilmiştir.⁹¹ Bu durum tecvid kaynaklarına da benzer şekilde yansımıştır. İbnü'l-Bennâ, Câhiz'den naklen⁹² lüsganın *kâf*, *sîn*, *lâm* ve *râ* olmak üzere dört harfte meydana geldiğini söylemiş ve bunu -örneklerde de görüleceği üzere- harflerin birbiri yerine kullanılması şeklinde açıklamıştır. İlgili harfler ve dönüşümler şu şekildedir: عَمْذ/عَمْي → عَمْو, ظ, ذ, ي → ر, (جمي → جمل) ي → ل, (بثم الله → بسم الله) ث → س, (طلت → قلت) ط → ق, (النات → الناس) ت → س, (خببيت → خبيث) ت → ث, (علج → علي) ج → ي, (مئة → مرة)⁹³ Kurtubî ise lüsganın konuşma bozukluğu olarak ر → ل şeklinde *ra* harfinde görüldüğünü, ayrıca lehçesel bir kusur olarak ج → ي şeklinde Hayber, Beni Nadîr gibi kimi Arap kabilelerinin dillerinde bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁴ İlk İslâm filozofu Ya'kup b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866) lüsga ile ilgili *Risâletü'l-lüsga* isiminde müstakil bir eser kaleme almıştır. Kindî bu eserinde lüsga'nın harfleri, özellikleri, türleri, sebepleri ve çözüm yolları üzerinde durmuştur.⁹⁵

1.19. Leclece (الْلَجْجَة)

⁸³ Halil b. Ahmed, 'Ayn, 5/31; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Musannef*, 1/347.

⁸⁴ Se'âlibî, *Fıkhu'l-luga*, 90.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

⁸⁶ bk. Ebû Amr İshâk eş-Şeybânî, *el-Cîm*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Heyetü'l-Âmme, 1394/1974), 3/217.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

⁸⁸ bk. Câhiz, *el-Beyân*, 1/53.

⁸⁹ Halil b. Ahmed, 'Ayn, 4/449.

⁹⁰ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-nyûb*, 56; Kurtubî, *el-Mûdab*, 218.

⁹¹ bk. Halil b. Ahmed, 'Ayn, 4/401; Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408/1988), 4/437, 453; Câhiz, *el-Beyân*, 1/51; Se'âlibî, *Fıkhu'l-luga*, 90.

⁹² bk. Câhiz, *el-Beyân*, 1/51.

⁹³ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-nyûb*, 55, 58.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Mûdab*, 218-219.

⁹⁵ bk. Ya'kup b. İshâk el-Kindî, *Kitâbü'l-lüsga*, thk. Muhammed Hasan Tayyân, "Risâle Ya'kup el-Kindî fi'l-Lüsga", *Mecelle Mecmai'l-Lugati'l-Arabîyye* 70/3 (1985), 515-532.

İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'ye göre *lecele*, konuşmasında güçlük çeken ve sözcükleri birbirine karıştıran kişiyi ifade etmede kullanılan kavramdır.⁹⁶ Bu kavram erken dönem dil ve edebiyat kaynaklarında “anlaşılması zor bir dille konuşan kimse”⁹⁷ şeklinde de tanımlanmıştır.

Zikri geçen konuşma bozuklukları çoğunluklu olarak her iki kaynakta da yer almıştır. Bir kaynağın ifade edip diğer kaynağın zikretmediği çok az sayıda konuşma bozukluğu bulunmaktadır. Kurtubî, konuşma bozukluklarının tarifi ve özellikleri hakkında kısaca bilgi vermekle iktifa etmiş, bunların üstesinden nasıl gelineceğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. İbnü'l-Bennâ ise İbnü'l-Münâdî'den uzun uzadıya alıntılar yaparak kitabının on ikinci bâbını bu konuya tahsis etmiştir. “Dile ârız olan durumlar ve insanı bunlardan kurtarmaya yönelik çözüm arayışı” başlığı altında dilinde kekemelik, pelteklik gibi konuşma bozuklukları bulunan kimselere şu gibi tavsiyelerde bulunmuştur:

“Şayet kârî harfleri birbirine katan *eret* (kekeme) birisi ise, duraksama halinde, nefesini yukarı doğru ittirmeli ve hususta ısrarcı olmalıdır. Sonra okuyuşuna başlamalı, sesini bir miktar yükseltmeli, problemi güzel bir şekilde çözünceye kadar da bu halini sürdürmelidir. Şayet okuyucu *temteme* yapan yani *tê* harflerini tekrar eden kimse ise, bundan kurtulmak için yukarıda kekemlikle ilgili zikredilenlerin tamamını -hatta engelin büyüklüğüne göre- daha fazlasını yapmalıdır. Sesini güçlendirmeli, nefesini uzun tutmalı ve çenesini de kuvvetlendirmelidir. Şayet temteme çenede uzun süre kalırsa ağzını kapatmalı, tükürüğünü yutmalı ve sözü ağzından yavaş yavaş çıkarmalıdır. Temteme eğer diline takılırsa o zaman da göğsünü ve başını dikleştirmelidir. Hedefine ulaşana kadar dersinden başka şeyle meşgul olmaktan imtina etmelidir. Eğer bu söylediklerimizi peyderpey yapmaya devam ederse, fayda görmesi umulur. Aksi takdirde çalışması boşa gider... Bir tür pelteklik hali olan lüsgâya gelince, şayet ileri derecede ise buna yönelik çabalar hiçbir fayda sağlamaz, boş bir meşgale olur. Sorun hafif ise tedavisi kolay olur ve bariz bir şekilde azalır.”⁹⁸

İbnü'l-Bennâ bu bölümün sonunda, ilgili kusurlardan birine müptela olduğu hâlde bunu bir türlü tedavi edemeyen okuyucuya şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Adı geçen telaffuz zorluklarına müptela olmuş kimse, harfleri heceleyerek parça parça okumak suretiyle sorunu gidermeye çalışmalıdır. Çokça emek sarf ederek egzersizleri mütemadiyen sürdürürse bunun faydasını görecektir. Fayda bulamazsa bile doğru telaffuza yaklaşmış olur. Eğer kişi bu sorunları gideremezse illetli harfleri kısık, diğer harfleri yüksek sesle telaffuz etmelidir. Zira sorunlu olan harfi tecvitli okumaya çalışmak, sıkıntıyı daha da artıracaktır. Durum böyle olunca da o harfi kısık bir sesle okuması, yüksek bir sesle okumasından daha uygundur.”⁹⁹

Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Günümüzde konuşma bozukluklarına yönelik araştırmaların hayli ilerlediği ve farklı tedavi yöntemlerinin geliştirildiği bilinen bir durumdur. İbnü'l-Bennâ gibi erken dönem tecvid kaynaklarından, son dönem kaynakları gibi konuşma kusurlarını teşhis edip aynı ölçüde çözüm yollarını göstermesini beklemek hatalı bir yaklaşım olacaktır. İbnü'l-Bennâ'nın, kendi döneminin şartlarına göre bu konuya eğilmesi, teşhis ve tedavi yöntemlerini açıklaması kitabın kıymetini ortaya koymasından yeterlidir. Kaldı ki

⁹⁶ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 58; Kurtubî, *el-Mâdûb*, 219.

⁹⁷ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 6/20; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, 1/184; Ezherî, *Tebzîbü'l-luga*, 10/265.

⁹⁸ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 54-55.

⁹⁹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 55-56.

İbnü'l-Bennâ'nın başta dil egzersizleri olmak üzere ses ve nefes kontrolüne dayalı çözüm önerileri, modern dönem dil ve konuşma bozuklukları terapileri¹⁰⁰ ile uyumlu bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple İbnü'l-Bennâ gibi erken dönem tecvid kaynaklarının telaffuz bozukluklarını gidermeye yönelik ortaya koyduğu çözüm önerilerinin, günümüzde de hala geçerliliğini koruduğunu söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır.

2. Lehçesel Telaffuz Kusurları

Bunlar, fasih Araplar nezdinde hoş karşılanmayan lehçelerle ilişkin kusurlardır. Kur'an'ın da kendisiyle nâzil olduğu Kureyş lehçesi, diğer lehçelerdeki en güzide kelime ve tabirleri bünyesinde barındırması, kusur olarak addedilen kullanımlardan uzak oluşu sebebiyle Arap lehçelerinin en fasihi olarak kabul edilmiştir. Zira Kureyş lehçesi, Temîm'in 'an'anesinden, Rebîânın keşkeşesinden, Behrâ'nın teltelesinden, Hevâzin'in keskesesinden arınmıştır.¹⁰¹ Kendisinde Fırat'ın lahlahâniyyesi, Kudâ'a'nın gamgamesi, Himyer'in tumtumâniyyesi gibi konuşma kusurları bulunmaktadır.¹⁰² Dil ve tecvid âlimleri, ses ve terkip yönünden Kur'an ve fasih Arap dilinin dışında kalan bu tür lehçesel telaffuzları kusur olarak görmüşler ve bunların Kur'an kıraatinde kullanılmasını uygun bulmamışlardır. Kur'an'ın düzgün bir şekilde kıraati için de bunların bilinmesini istemişlerdir.¹⁰³ İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'nin öne çıkardığı lehçesel telaffuz kusurları şu şekildedir:

2.1. Teltele (التَّلْتَلَة)

Kurtubî'ye göre *teltele*, fiili muzârinin başındaki mudâraat harfinin تَصْنَعُ, تَسْوَدُ, تَعْلَمُ örneklerinde olduğu üzere kesrelenerek telaffuz edilmesidir. Bu lehçe özellikle Behrâ kabilesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁴ Sahih kıraatlere yansımamakla birlikte kimi şâz kıraatlerde bu lehçenin izini görmek mümkündür. Örneğin Fâtîha sûresindeki نَسْتَعِينُ kelimesi cumhur tarafından üstün ile نَسْتَعِينُ şeklinde okunurken, aralarında Zir b. Hubeys (ö. 82/701), Yahyâ b. Visâb (ö. 103/722) ve A' meş (ö. 148/765) gibi imamların bulunduğu şâz kıraatlerce kesreli bir şekilde نَسْتَعِينُ şeklinde okunmuştur.¹⁰⁵ Ferrâ bu kıraatle ilgili olarak, her iki okuyuşun da lehçelere dayandığını, muzârî fillerinin ilk harflerinin Hicâz kabilesinin özellikle Kureyş, Hevâzin ve Kinâne gibi kollarının lehçelerinde üstün olarak telaffuz edildiğini, başta Behrâ olmak üzere Temîm, Kays, Esed gibi diğer bedevi kabilelerinin lehçelerinde ise kesre ile telaffuz edildiğini bildirmiştir.¹⁰⁶

2.2. Tamtame/Tumtumâniyye (الطَّمْطَمَانِيَّةُ/الطَّمْطَمَة)

Dil ve edebiyat âlimleri tarafından bu kavram "sözde ucmeliğe dayalı konuşma bozukluğu" ve "kimi Arap kabilelerine özgü konuşma tarzı" olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Tec-

¹⁰⁰ Konuşma bozukluklarının ses pratiğine dayalı çözümü için oluşturulan alternatif bir program denemesi için bk. Ayça Ak vd., "Konuşma Sesi Bozukluklarının Düzeltilmesine Yönelik Eğitim Platformu Tasarımı", *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 10/3 (2017), 241-246.

¹⁰¹ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *Sırru snâ'ati'l-i'râb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/241.

¹⁰² Câhiz, *el-Beyân*, 3/146.

¹⁰³ Reşid Abdurrahman el-'Ubeydî, "Uyûbu'l-Lisân ve'l-Lehecâtu'l-Mezmûme", *Mecelletü'l-Mecma'u'l-İlmî* 36/3 (1985), 238; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Ebbâs fî 'ilmi't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammar, 2002), 169.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Mûdeb*, 221.

¹⁰⁵ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kerâât*, thk. Abdulfettâh İsmail Şelebî (Kâhire: Dâru Nahdati Mısır, ts), 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/47.

¹⁰⁶ Ebû Zekariyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Lugâtü'l-Kur'an*, thk. Câbir b. 'Abdullâh es-Serî, 1435/2014, 6.

vid kaynaklarına da bu şekilde yansımıştır. Halil b. Ahmed bu kavramı “Arapça dil becerileri zayıf olan, dili fasih konuşamayan, Arap olmayan (a‘cem) kimsenin dili”¹⁰⁷ şeklinde tanımlamıştır. Müberred de Halil b. Ahmed’e yakın bir şekilde “Konuşmanın yabancıların kelâmına benzemesi durumudur.”¹⁰⁸ şeklinde bir tanım getirmiştir. İbnü’l-Bennâ da Müberred’in bu tanımını kullanmıştır.¹⁰⁹ Se‘âlibî’ye göre tumtumâniyye, Himyerî lehçesine özgü bir kullanım olup lâm-ı târifin *mîm* harfine dönüştürülmesi eylemidir. Onlar “طَابَ الْهَوَاءُ” (Hava güzel oldu.) demek istediklerinde el takısını *mîm*’e ibdâl ederek “طَابَ إِمْهَوَاءُ” şeklinde bir telaffuza yönelirler.¹¹⁰ Kurtubî de tumtumâniyye’yi “طَابَ الْهَوَاءُ” → “طَامَ الْهَوَاءُ” örneğinde olduğu üzere *bé* harfinin *mîm* harfine ibdâli ile gerçekleşen ve Himyer kabilesine özgü lehçesel bir kullanım olarak tanımlamıştır.¹¹¹ Kurtubî bu bilgileri isim vermeden Se‘âlibî’den aynen aktarmakla birlikte “طَابَ الْهَوَاءُ” → “طَامَ الْهَوَاءُ” örneğinde *bé* harfinin *mîm* harfine ibdâli hususunda yanlışlığa düştüğü kanaatindeyiz. Zira bu örneğin ele alındığı farklı kaynaklarda da *bé* harfinin *mîm* harfine değil lâm-ı târifin *mîm* harfine dönüştüğüne yönelik bilgiler yer almaktadır.¹¹² Yine Hz. Peygamber’in “لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ” “Yolculuk halindeyken oruç tutmak iyilik değildir.” cümlesini kastederek “لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ اِمْصِيَامُ فِي اِمْسَفَرٍ” şeklindeki ifadesi¹¹³ de Kurtubî’nin hatalı bir bilgiye sahip olduğunu destekler niteliktedir. Zira Hz. Peygamber’in konuştuğu bu lehçeye göre lâm-ı târif, *mîm* harfine dönüşmüştür.

2.3. Lahlühâniyye (اللَّخْطَانِيَّة)

Kurtubî’ye göre *lahlühâniyye*, Şihr ve Umân kabilelerinde görülen ve مَشَاءَ اللّٰه → مَا شَاءَ اللّٰه örneğinde olduğu üzere “ما” ism-i mevsûlündeki *elif*’in hafzedilmesi şeklinde ortaya çıkan lehçesel bir kullanımdır.¹¹⁴ Halil b. Ahmed, Ebû Ubeyd, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Ezherî gibi dil ve edebiyat âlimleri tarafından bu kavram “dilde görülen ucmelik” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁵

2.4. ‘An‘ane (الْعَنْعَنَة)

Kurtubî’ye göre ‘*an‘ane*, Temîm ve Kudâ‘a gibi Arap kabilelerde rastlanan, başlangıç konumundaki hemzenin ‘*ayn* harfine dönüştürülerek (ع→ء) telaffuz edildiği lehçesel bir kullanımdır. عَنَّكَ ذَاهِبٌ → اَنَّكَ ذَاهِبٌ şeklindeki kullanım buna örnektir.¹¹⁶ Halil b. Ahmed, حُبَّع → خُبَّع örneğini vererek Temîmliler’in bu kelimenin sonundaki hemzeyi ‘*ayn* harfine dönüştürerek حُبَّع şeklinde telaffuz ettiklerini söylemiştir.¹¹⁷ Halil b. Ahmed’in vermiş olduğu örnekten ع→ء dönüşümünün sadece kelimelerin başına özgü bir kullanım biçimi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebepten olsa

¹⁰⁷ Halil b. Ahmed, ‘*Ayn*, 2/74, 7/409.

¹⁰⁸ Müberred, *el-Kâmil*, 2/164.

¹⁰⁹ İbnü’l-Bennâ, *Beyânü’l-‘uyûb*, 56.

¹¹⁰ Se‘âlibî, *Fıkhü’l-luga*, 91.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 221.

¹¹² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdeba’ ve muhâverâtü’ş-şu‘arâ ve’l-bülegâ’* (Beyrut: Şirketü Dârü’l-Erkam, 1420/1999), 1/87; Ebü’l-Fadl Celâlüddîn Süyûtî, *el-Müzzehir fi ulûmi’l-luga ve envâ’ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansur (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1418/1998), 1/177.

¹¹³ Ezherî, *Tebzîbü’l-luga*, 17/448; İbn Cinnî, *Sırru sinâ‘ati’l-i‘râb*, 2/97.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Mûdab*, 221; Ayrıca bk. Se‘âlibî, *Fıkhü’l-luga*, 91.

¹¹⁵ bk. Halil b. Ahmed, ‘*Ayn*, 4/142; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Musanef*, 1/348; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Cerâsim*, thk. Muhammed Câsim el-Hamîdî (Dimaşk: Vizâratü’s-Sekâfe, 1418/1997), 1/235; Ezherî, *Tebzîbü’l-luga*, 6/305.

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Mûdab*, 221; Ayrıca bk. Se‘âlibî, *Fıkhü’l-luga*, 90.

¹¹⁷ Halil b. Ahmed, ‘*Ayn*, 1/123.

gerek Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) hemze'nin 'ayn harfine dönüşümüne yönelik *عَامُوا* → *ءَامُوا*, *تَبَوْعُوا* → *تَبَوْعُوا*, *مَاعَا* → *مَاءَ*, *مَتَكُونُونَ* → *مَتَكُونُونَ*, *خَاسِعِينَ* → *خَاسِعِينَ*, *مَسْتَهْزِعِينَ* → *مَسْتَهْزِعِينَ*, *وَعَاتِي الْمَالِ* → *وَأَتِي الْمَالِ* şeklinde daha kapsamlı örnekler vermiştir.¹¹⁸ Kaynaklar, hemze'nin 'ayn harfine dönüştürülmesini farklı gerekçelerle açıklamışlardır. Sibeveyh'e göre Araplar, hemzeye en çok benzemesi sebebiyle hemzeyi 'ayn harfine dönüştürerek seslendirmişlerdir.¹¹⁹ Çağdaş araştırmacılara göre hemze'nin 'ayn harfine dönüştürülmesinde, *hurûfu'l-balk* harfleri arasında yer alan hemze ve 'ayn harflerindeki mahreç ve sıfat yönünden benzerlik ve Temimliler'de görülen hemzenin tahkikindeki aşırılık etkili bir unsur olmuştur.¹²⁰ Bu lehçesel kusur halen Yemen, Mısır'ın Saîd bölgesi, Şam'ın kırsal kesimleri gibi mıntikalarda varlığını sürdürmektedir. Örneğin onlar, *سؤال* ve *أسأل* kelimelerini *سُعَال* ve *سُعَال* şeklinde telaffuz ederler.¹²¹

2.5. Ketkete (الكِتْكَتَة)

Kurtubî'ye göre müzekker-muhâtab *te*'sinin *عَصَيْتَ* → *عَصَيْتِكَ* örneğinde olduğu gibi *kef* harfine dönüştürülerek telaffuz edilmesidir.¹²² Bu bilgi tarafımızca Kurtubî'nin dışında herhangi bir kaynaktan tespit edilememiştir. Kaynaklar bu kavrama genelde “süratli yürüyüşte adımların birbirine yakınlaşması”,¹²³ “kahkahadan daha hafif bir şekilde gülmek”¹²⁴ ve “bir tür kuş sesi”¹²⁵ şeklinde anlam vermişlerdir.

2.6. Keske (الْكَسْكَسَة)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *keske*, Bekr kabilesinde görülen bir lehçe olup, *أَمِكْ*, *أَبُوس* → *أَبُوكْ* → *أُمِسْ* örneklerindeki gibi müennes-tekil-hitâp *kef*'inin *sin* harfine dönüştürülmesi olayıdır. İbnü'l-Bennâ'nın Meberred'den naklettiği¹²⁶ bilgiye göre yine bu kabileden bazıları ilgili zamiri vurgulamak için vakıf halinde *kef*'ten sonra *sin* ekleyerek, *أَعْطَيْتُكَ* → *أَعْطَيْتُكْسْ* şeklinde telaffuz ederler.¹²⁷ Kurtubî'nin isim zikretmeden Se'âlibî'den aktarmış olduğu¹²⁸ bilgiye göre, ikinci örnekteki kullanım Bekr değil Hevâzin kabilesine ait bir lehçedir. Rebîa kabilesi ise vakıf halinde Keşkeşe'de olduğu gibi müennes-hitap zamiri olan *kef*'ten sonra *sin* yerine *şin* eklemiştir.¹²⁹

2.7. Keşkeşe (الْكَشْكَشَة)

Kurtubî'ye göre *Keşkeşe*, Temim yahut Bekr kabilelerinde yaygınlık gösteren lehçesel bir kullanımdır. Onlar *جاء بِكْ* → *جاء بِشْ* örneğindeki gibi dişil ikinci şahıs zamirini *şin* harfine dönüştü-

¹¹⁸ Ebû Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *en-Nakd*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 2010), 145.

¹¹⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/306.

¹²⁰ Mesud Bûbû, *fî Fıkhi'l-lugati'l-Arabîyye* (Dimaşk: Câmîatu Dimaşk, 1414/1994), 23.

¹²¹ Abdüssabûr Şahin, *fî't-Tetavviri'l-lugavî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), 61.

¹²² Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

¹²³ İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, 1/179; İbn Side, *el-Muhassas*, 1/304.

¹²⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 9/325; Se'âlibî, *Fıkhi'l-luga*, 89.

¹²⁵ İbn Side, *el-Muhassas*, 2/328.

¹²⁶ bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/146.

¹²⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-nyâb*, 57. Benzer bilgiler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/166.

¹²⁸ bk. Se'âlibî, *Fıkhi'l-luga*, 90.

¹²⁹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 220.

rerek (ش→ك) şeklinde telaffuz ederler. قَدْ جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتِكَ سَرِيًّا ayetinde¹³⁰ geçen müennes hitap zamirinin bu lehçeye göre رَبُّشِ تَحْتِشِ şeklindeki şâz kıraati de yine buna örnektir.¹³¹ İbnü'l-Bennâ Müberred'den naklen¹³² keşkeşe'nin mantığını da ifade eden daha kapsayıcı açıklamalar yapmıştır. İbnü'l-Bennâ'ya göre Temîm kabilesi, müenneslik alameti olan *kef* harfi üzerinde durduklarında aralarındaki mahreç yakınlığı ve sıfat benzerliğinden dolayı *kef* harfini→*şin* harfine dönüştürerek telaffuz etmişlerdir. Çünkü *kef* harfi ile *şin* harfi mehmûs bir sese sahip olmak yönünden ortaktırlar. Keza mahreç yönünden de birbirlerine yakınlıkları söz konusudur. Bu sebeple Araplar, vakf halinde müennes hitâp zamiri olan *kef*'i daha belirgin bir şekilde çıkarmak için tefeşsi sıfatı olan *şin* harfine dönüştürmüşlerdir. Örneğin bir kadına hitap ederken, جَعَلَ اللَّهُ لَكَ الْبَرَكَاتَ فِي دَارِكَ “Allah senin evini bereketli kılsın!” cümlesindeki دَارِكَ kelimesini دَارِشُ şeklinde; وَيُحِكْ مَالِكَ “Vay haline!” ifade-sindeki مَالِكَ kelimesini ise وَيُحِكْ مَالِشِ şeklinde *şin*'li olarak kullanmışlardır. Vasl halinde *kef* harfinin seslendirilmesinde herhangi bir değişikliğe gidilmezken, vakf halinde *kef* harfi *şin* harfine dönüştürülerek telaffuz edilmiştir.¹³³ Çağdaş araştırmacılara göre günümüzde bu lehçe, Kuveyt, Irak, Yemen, Şam'ın kırsal kesimleri ve Filistin gibi yerlerin bazı bölgelerinde varlığını hala sürdürmektedir.¹³⁴

Yukarıda ifade edildiği üzere bu lehçeler, yerleşik fasih Arap dilinden uzak oluşu sebebiyle Araplar tarafından hoş karşılanmayan ve yadırganan lehçelerdir. Bu sebeple tecvid âlimleri, eserlerinde bu tarz lehçesel telaffuz kusurlarına dikkat çekerek, Kur'an kıraatinde bunların kullanılmayacağını vurgulamışlardır.¹³⁵ Başta Kurtubî ve İbnü'l-Bennâ olmak üzere, tecvid âlimleri telaffuzda görülen bu tür kusurları erken dönem dilbilimsel kaynaklardan tespit etmişlerdir. Ancak tespitle birlikte çözüm yollarını da sunmaları, onları dilbilimsel kaynaklardan ayıran önemli özellik olmuştur. Zira Kur'an'ın düzgün tilâveti, her harfin hakkını, hukukunu gözetmekle ve tilâveti telaffuz kusurlarından arındırmakla mümkündür. Tecvid âlimlerini erken dönemlerden itibaren bu tür çalışmalara sevk eden husus da tilâvette görülebilecek muhtemel ses sapmalarının önüne geçmek ve sahil tilâvet tarzını ön planda tutmak olmuştur.

3. Ses ve Seslendirmeye Yönelik Kusurlar ve Düzgün Tilâvet Ölçüleri

Bunlar, konuşma organındaki yapısal bir engelden kaynaklanmayıp, okuyucuda yanlış ses alışkanlıkları sebebiyle ortaya çıkan ses ve seslendirmeye dayalı kusurlardır.¹³⁶ *Ter'îd*, *teşdik*, *temdiğ*, *tatrîb*, *teklîm*, *lekz*, *tabr* gibi ses kusurları buna örnektir. Erken dönem tecvid âlimleri, bir kısmı telaffuzla da ilişkili olan bu tür ses olaylarını *lahn-i hafî* kapsamında değerlendirerek,¹³⁷ okuyucuyu bu tür hatalara düşmekten sakındırmışlardır. İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî, kendisiyle tilâvette bulunmanın uygun görülmediği ses kusurlarına yönelik bilgilere, eserlerinin son bölümünde temas etmiş-

¹³⁰ Meryem 19/24.

¹³¹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 220. Benzer bilgiler için bk. Seâlibî, *Fıkhü'l-luga*, 90.

¹³² bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/166.

¹³³ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 57.

¹³⁴ Bûbû, *Fıkhü'l-luga*, 22 (3 nolu dipnot).

¹³⁵ Mekki, bazı Arapların dişil ikinci şahıs zamirini *şin* harfine dönüştürerek (ش→ك) şeklinde telaffuz ettiklerini, bunun Kur'an kıraatinde yerinin olmadığını belirtmiştir. bk. Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-karâa ve tabkâki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmet Hasen Ferhat (Amman: Dâru Ammar, 1984), 111.

¹³⁶ Hamed, *Kur'an Fonetigi*, 567.

¹³⁷ bk. Sa'îdî, *et-Tenbîh*, 260; Hemedânî, *et-Tembûd*, 237; Hamed, *Kur'an Fonetigi*, 63.

lerdir. Ayrıca İbnü'l-Bennâ sadece bu kusurları tespit etmekle yetinmemiş, ses ve seslendirmeye yönelik düzgün tilâvet ölçüleri üzerinde de durmuştur. Çoğunluğu İbnü'l-Bennâ'da geçen ses ve seslendirmeye dayalı kusurlar şu şekildedir:

3.1. Ter'îd (التَّرْعِيد)

İbnü'l-Bennâ'ya göre, “med esnasında sesi titretmek, sarsmak” anlamındaki *ter'îd*, sesle ilgili kusurlardandır ve bundan sakınmak gerekmektedir. Bunun belirgin vasfı, sanki bir müzik perdesini arıyormuşçasına sesi gırtlak titreşimlerine hapsetmektir. Harfleri gelişigüzel telaffuz etmek, kelamın sahip olduğu kademelerin aynı minvâl üzere icrasını engellemektir.¹³⁸ Kurtubî'ye göre ter'îd, Kur'an okuma esnasında adeta soğuktan veya acıdan titriyormuşçasına sesi dalgalandırmaktır.¹³⁹ Oysa med esnasında ses, bu tür titreşimden ve dalgalanmadan uzak bulunmalı, nefesle birlikte akarken net ve pürüzsüz olmalıdır.¹⁴⁰

3.2. Lekz (الَلْكَز)

İbnü'l-Bennâ'ya göre hemzeye özgü ses kusurlarından biri olan *lekz*, nefesin kuvvetli çıkarılmasına bağlı olarak harfin nefesle birlikte püskürtülmesidir. Harekeli hemzeye abartılı çıkarmak, sâkin hemzeye sönük çıkarmak yahut onu hareke vermeyi andıracak şekilde telaffuz etmek lekzin belirgin vasıflarındandır.¹⁴¹ Nefesle birlikte hemzeye püskürtmeğe yuhut onu sönük çıkarmaya dayalı ses kusurunu Kurtubî, *lekz* ve *bett* kavramlarıyla açıklamıştır.¹⁴² Kurtubî'ye göre hemze, püskürtme ve baskılama olmaksızın zahmetsizce ve acele etmeden çıkarılmalıdır.¹⁴³ Kıraatte lekze düşmekten sakındırmaya yönelik benzer uyarılar Sa'îdî,¹⁴⁴ Dâni,¹⁴⁵ Hemedânî¹⁴⁶ ve İbnü'l-Cezerî¹⁴⁷ tarafından da yapılmıştır.

3.3. Tahr (التَّهْر)

İbnü'l-Bennâ'ya göre ses kusurlarından bir diğeri “harflerin göğüsten şiddetli bir nefesle çıkarılması”nı¹⁴⁸ ifade eden *tahr*'tir. Bu durum, solunum sırasında nefesin şiddeti sebebiyle genellikle *ha* (ح) ve *he* (هـ) harflerinin mahreçlerin muğlak kalmasına sebep olmaktadır. Bunun örneği, öfkeliyken ağzını açıp kızgın bir şekilde hasmına bağırarak kimsenin durumuna benzemektedir.¹⁴⁹ Bu kavram, İbnü'l-Bennâ'nın dışında herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir.

3.4. Zehr (الزَّحْر)

¹³⁸ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 38-39.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 212; Ayrıca bk. İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 277; Şehrezûrî, *el-Misbâb*, 2/216; Sehâvî, *Minbâcî't-tevfîk*, 641.

¹⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 140; Ayrıca bk. Sa'îdî, *et-Tenbîh*, 282; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 556.

¹⁴¹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 38.

¹⁴² Kurtubî, *el-Mûdûb*, 131.

¹⁴³ Ebü'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî Attâr, *et-Tembîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Daru Amman, 1420/2000), 292.

¹⁴⁴ Sa'îdî, *et-Tenbîh*, 279.

¹⁴⁵ bk. Dâni, *et-Tabdîd*, 73, 95, 120.

¹⁴⁶ bk. Hemedânî, *et-Tembîd*, 187, 296.

¹⁴⁷ bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Tembîd*, 50, 108, 206.

¹⁴⁸ bk. İbn Sîde, *el-Muhassas*, 1/224.

¹⁴⁹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 37.

“Bir iş esnasında sesi inilti bir şekilde çıkartmak”¹⁵⁰ anlamına gelen *zebr*, tilâvette görülen ses kusurlarındandır. İbnü'l-Bennâ'ya göre bunun belirgin vasfı ise, adet olduğu ölçünün dışına çıkararak, yüzü buruşturacak kadar harfleri yaymaktır.¹⁵¹

3.5. Teklîm (التكليم)

“Yaralama”¹⁵² anlamına gelen *teklîm*, tilâvet sırasında harfleri telaffuz ederken ses yolunu daraltma yahut sesi derinden sarsma sonucu ortaya çıkan ses bozukluğudur.¹⁵³ Tahr, zehr ve teklîm kavramları, İbnü'l-Bennâ dışında herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir. Bunların ilk defa İbnü'l-Bennâ tarafından kavramlaştırılması kuvvetle muhtemel gözükmemektedir.

3.6. Temdîğ (التمضيغ)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *temdîğ*, inleyen, gizlice gülen kimse gibi çeneyi yanlara doğru genişleterek “sesi ağız içerisinde gevelemektir” ki kıraatte bu tarz okuyuştan sakınılması gerekmektedir.¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr*'inde temdîğe bu anlamı vermiştir.¹⁵⁵ Temdîğ, kıraat sırasında şeddeleri yayma ve abartma anlamında da kullanılmıştır. Nitekim başta Kurtubî olmak üzere Dâni, Sehâvî ve *et-Tembûd*'inde İbnü'l-Cezerî temdîği bu manada kullanmışlar ve okuyucuyu temdîğe düşmekten sakındırmışlardır.¹⁵⁶

3.7. Teşdik/Müteşeddik (المتشديق/تشديق)

İbnü'l-Bennâ'ya göre *teşdik*, kıraatte ses ve nefes zorlamalarına dayalı bir telaffuz kusurudur. Bu kusur, sesi/harfleri çenenin solundan daha çok sağına doğru meylettirerek uzatmayı, esreli bir harfi okurken veya “إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ”¹⁵⁷ gibi esreden üstüne geçiş yaparken yahut “وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ”¹⁵⁸ gibi ötreye geçiş yaparken çenenin her iki tarafından da yardım almayı ifade eder.¹⁵⁹ Kurtubî bu kusuru, “avurtlarını doldururcasına telaffuzda bulunmak” şeklinde *müteşeddik* kavramıyla açıklamıştır.¹⁶⁰

3.8. Temdît (التمطيط)

Kurtubî'ye göre *temdît*, okuyucunun med ve lîn harflerinde -ölçüsünün dışına çıkarak- sesini sündürmesi, ziyadeleştirmesidir. Benzer şekilde okuyucunun hareketlerde aşırı abartı yaparak sesini uzatması da temdît kategorisindedir. Temdîd'in tam olarak anlaşılabilmesi ancak müşâfehe yoluyla mümkündür.¹⁶¹ İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî, temdîd'in kıraatte uygun görülüp görülmemesi hususunda farklı görüşler ileriye sürmüşlerdir. İbnü'l-Bennâ'ya göre temdît, tilâvette hoş karşılan-

¹⁵⁰ Halil b. Ahmed, *Ayn*, 3/158; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1816.

¹⁵¹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 38.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/3923; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-luga*, 2/981.

¹⁵³ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 39.

¹⁵⁴ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 39.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/213.

¹⁵⁶ bk. Kurtubî, *el-Mûdab*, 148; Ayrıca bk. Dâni, *et-Tahdîd*, 73; Sehâvî, *Minhâcü't-terfîk*, 643, 645; İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 50.

¹⁵⁷ el-Kehf 18/28.

¹⁵⁸ el-A' râf 7/196.

¹⁵⁹ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 39.

¹⁶⁰ Kurtubî, *el-Mûdab*, 222.

¹⁶¹ Kurtubî, *el-Mûdab*, 213, 214; Ayrıca bk. İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ*, 280; Şehrezûrî, *el-Misbâh*, 2/218.

mayan bir ses kusurudur ki daha çok *tertîl* okuyuşunda kendini gösterir. Bu şekilde okuyan kimse tecvidin bu olduğunu, güzel bir şey yaptığını zanneder. Oysa o, kötü bir yol takip etmektedir. Zira Kur'an okuyucusu ölçüsünün dışına çıkaracak nitelikteki ziyade medlerden sakınmalıdır.¹⁶² Kurtubî ise hocası Hasan b. Ali el-Ehvâzî'den (ö. 446/1055) naklen temdît'i kendisiyle kıraatin câiz görüldüğü beş kıraat tarzından (*badr, tecvîd, temdît, iştikâku't-tahkîk, tahkîk*) biri olarak görmüştür. Kurtubî'ye göre temdît, Verş yoluyla Nâfî'in Mısır tarikinde mevcut olan bir okuyuş tarzıdır.¹⁶³ Dâni¹⁶⁴ ve İbnü'l-Cezerî¹⁶⁵ de kıraatte temdît'i hoş karşılamamışlardır. Kurtubî'nin temdît hakkındaki ifadesi ile Dâni ve İbnü'l-Cezerî'nin ifadeleri arasında bir çelişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çelişkiyi, belli sistem dahilinde ve bir rivayet geleneğine bağlı kalarak yapılan okumalarla, herhangi bir rivâyet geleneğine bağlı kalmaksızın ölçüsüz bir şekilde yapılan okumaların kıraat âlimleri tarafından aynı kategoride değerlendirilmediği şeklinde yorumlamak mümkündür.

3.9. Terkîs (التَرْكِيسُ)

Terkîs, "bir şeyi oynatmak, sarsmak, hareket ettirmek"¹⁶⁶ anlamına gelmektedir. Kıraat kavramı olarak *terkîs*, sâkin harfler üzerinde sükûn yapma hissiyatı verip ardından ilgili harfleri kaçıyormuşçasına hareketli bir şekilde seslendirmektir.¹⁶⁷ Kurtubî'ye göre terkîs daha çok tahkik ve tecvid ile okumak isteyen kişide kendini gösterir. Tilâvet sırasında "sesi titretmek" anlamındaki ter'ide göre daha hassas bilgiyi gerektirir.¹⁶⁸ İbnü'l-Bennâ, kıraatte "sesi derinden sarsmak" anlamına gelen teklîm ile terkîsi aynı kavram içerisinde kullanmıştır.¹⁶⁹

3.10. Tatrîb (التَطْرِيبُ)

Tatrîb, "Sesi dalgalandırmak, sesi belli müzikal enstrümanlarla uyum içinde kullanmak, şiir veya ezgiyi terennüm etmek, Kur'an-ı hüsn-ü savt ile tilâvet etmek"¹⁷⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Bir kıraat kavramı olarak *tatrîb*, kıraatte teğannî ve terennüm yaparak med yerlerinde veya meddin bulunmadığı yerlerde sesi ziyadesiyle uzatmaktır.¹⁷¹ Kurtubî'ye göre muhtemelen bu yöntem Arap diline uygun düşmeyen metinlerin seslendirilmesinde kullanılır. Kur'an kıraatinde ise med ve harekeleri aşırı bir şekilde yayan kimselerin (temdît) okuyuşlarında görülür.¹⁷² İbnü'l-Bâziş,¹⁷³ Şehrezûrî ve İbnü'l-Cezerî¹⁷⁴ de bir kıraat tarzı olarak tatrîbi hoş karşılamamışlardır.

3.11. Tahzîn (التَّحْزِينُ)

¹⁶² İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 38, 39.

¹⁶³ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 214.

¹⁶⁴ Dâni, *et-Tabdîd*, 73.

¹⁶⁵ bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 50.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/170.

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 211; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 278; Şehrezûrî, *el-Misbâb*, 2/216; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 78.

¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 211.

¹⁶⁹ bk. İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 39.

¹⁷⁰ Halil b. Ahmed, *'Ayn*, 7/220; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/174.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 211; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 278; Şehrezûrî, *el-Misbâb*, 2/216.

¹⁷² Kurtubî, *el-Mûdûb*, 211.

¹⁷³ bk. İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 278.

¹⁷⁴ bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 44.

Kurtubî'ye göre *tahzîn*, Kur'an okuyucusunun tabii ve mutad olan kıraat tarzını terk ederek sanki huşûdan ağlıyormuşçasına ses tonunu yumuşatması ve düşürmesidir.¹⁷⁵ Kurtubî'nin de içerisinde yer aldığı bir grup âlime göre bu okuma tavrına riyâ karışması söz konusu olduğu için kârinin bu tarz okuyuştan sakınması gerekmektedir.¹⁷⁶ İbnü'l-Bennâ ise Kur'an lafızlarını bozmadan, tilâvetin ölçü ve şartlarına riayet ederek, zorlama ve gösterişten uzak, güzel bir ses ve tahzîn ile yapılan tilâvet tarzını hoş karşılamıştır. İbnü'l-Bennâ'ya göre bu okuyuş, dinleyicinin gönlüne nüfuz eder, kalbine istikâmet üzere yön verir. Ayrıca Hz. Peygamber'den gelen Kur'an'ın hüznle okunmasına yönelik rivâyetler de bunu destekler niteliktedir.¹⁷⁷ Zikri geçen hadisleri cemedden Ebü'l- 'Alâ' el-Hemedânî, İbnü'l-Bennâ ile benzer nitelikte görüşler dile getirmiştir.¹⁷⁸

Kanaatimize göre Kur'anın tahzîn ile okunmasına karşı çıkanların temel endişesi, bu okuyuş tarzına riyânın karışma ihtimalidir. Aslında İbnü'l-Bennâ ve Hemedânî'nin bu ihtimali göz önünde bulundurarak tecvide riâyet etmeyi, zorlama ve gösterişten uzak kalmayı hatırlatmaları, bu okuyuş tarzında ortaya çıkabilecek olumsuzlukları bertaraf etmeye matuf bir durumdur.

3.12. Telhîn (التلحين)

Kurtubî'ye göre *telhîn*, kaside ve şiiri nağme yaparak okuyanlarca bilinen melodi/makam türleridir. Selef âlimleri bunun Kur'an'a tatbiki hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu tarz ile kıraati câiz görenler olduğu gibi mekruh sayanlar da olmuştur. Kurtubî'ye göre Kur'an kıraatinde telhîn, tatrîb, terkîs, tahzîn ve tar'îdi esas olmak câiz değildir. Farklı bölgelerdeki kıraat âlimlerinin kanaatleri de bu yönde olmuştur.¹⁷⁹

İbnü'l-Bennâ aralarında Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı selef âlimlerinin isimlerini sayarak, onların bildik kıraat geleneğinin dışına çıkması ve yapmacık seslerden oluşuyor olması sebebiyle bu kıraat tarzını hoş karşılamadıklarını söylemiştir. Zikri geçen âlimler, yapay seslere odaklanmak yerine Kur'an'ın doğru bir şekilde tilâvetini daha fazla önemsemişlerdir. Çünkü bu okuyuş tarzında, medli yerlerin medsiz, medsiz yerlerin medli, sükûnlu haflerin harekeli, harekeli harflerin sükûnlu, idgamlı yerlerin izharlı, izharlı yerlerin idgamlı okunması gibi tecvide müteallik birçok olumsuz durumun ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. İbnü'l-Bennâ'ya göre en sağlam tutum, hevası takvasına baskın gelen ve böyle tavra yönelen kimselerden uzak durmaktır.¹⁸⁰

Bunlar, İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî'nin eserlerinde bahsettikleri en önemli ses kusurlarıdır. Başta İbnü'l-Bennâ ve Kurtubî olmak üzere tecvid âlimleri, dil ve edebiyât bilginlerinden farklı olarak, bu kusurlara daha çok yönelmişler, Kur'an tilâvetinin bu tarz okuyuşlardan arındırılması gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır. Bu ısrardaki amaç, sahih tilâvet tarzını bozabilecek uygulamaların önüne geçmek, kıraatin tekellüften uzak, sade bir tarzda gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 212; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 279; Şehrezûrî, *el-Misbâh*, 2/216; İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 44; Yavuz Fırat, *Tilâvet Kuralları*, 87; Fırat, *Tecvid ve Kıraat Terimleri*, 71-72.

¹⁷⁶ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 212; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 279; Şehrezûrî, *el-Misbâh*, 2/216; İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 44.

¹⁷⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 45.

¹⁷⁸ Hemedânî, *et-Tembûd*, 123.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Mûdûb*, 211-212; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 278; Şehrezûrî, *el-Misbâh*, 2/216; İbnü'l-Cezerî, *et-Tembûd*, 44.

¹⁸⁰ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 44.

İbnü'l-Bennâ, düzgün tilâvet ölçüsü bağlamında bir derste veya mecliste Kur'an tilâvet eden okuyucunun¹⁸¹ gerek ses gerekse dış görünüşle ilgili özen göstermesi gereken hâl ve hareketlere de dikkat çekmiştir. Buna göre ses perdesini aşırı düzeyde yükseltmek, duyulamayacak kadar düşürmek ve kesilinceye dek yormak kârînin sakınması gerekli olan ses kusurlarındandır. Kıraat esnasında kârî göğsünü ve omuzlarını sarsacak, kendisini renkten renge sokacak, terletecek, yüz, göz, beden ve harflerin doğal halini bozacak şekilde aşırı ses zorlamalarından uzak durmalıdır.¹⁸²

Benzer durum dış görünüşle ilgili hususlar için de geçerlidir. İbnü'l-Bennâ'ya göre, başı sağa sola döndürmek, karşıdaki bir muhataba evet veya hayır imâsında bulunur gibi başı aşağı ve yukarıya doğru sallamak, suratı asmak, kaşları çatmak, gözleri kısmak, dudakları eğip bükmek kârînin sakınması gerekli olan dış görünüşle ilgili kusurlardandır. Yine kıraat esnasında boynu haddinden fazla kaldırmak ya da eğmek, oturuş şeklini çokça değiştirmek, parmaklar ve saçlarla çok fazla oynamak gibi hususlar da bu kabil hareketlerdendir.¹⁸³

Okuyucu, zikri geçen hatalara düşmeden, tilâvet esnasında duruşunu ve oturuşunu iyi ayarlamalı, yapmacık ve anormal hareketlerden kaçınmalıdır. Namazda Allah Teâlâ'nın huzurunda edebe riâyet ederek ortaya konulan güzel hâl ve tavırlar, Allah Teâlâ'nın hikmet dolu kitabını tilâvet ederken de benzer şekilde ortaya konulmalıdır.¹⁸⁴ Zira Kur'an okuyucusunun kalbinde sükûnet ve huşû bulunduğu gibi, azalarında da sükûnet ve tezellül bulunmalıdır.¹⁸⁵ Kur'an'ın akla, kalbe, kulağa hitap eden hoş sedası güzel bir görüntü ile tamamlanmalı, muhataplar Kur'an'ın lafzından ve mesajından bulduğu huzur ve sükûnun tezahürlerini, okuyucusunun şahsında ve tavırlarında da müşahede etmelidirler.¹⁸⁶

İbnü'l-Bennâ'nın da ifade ettiği üzere kıraat esnasında okuyucu, his ve duygudan yoksun bir şekilde asık surat ve monoton bir yüz ifadesinden kaçınmalıdır. Kur'an'ı tedebbür ve tezekkür ile derûnî bir şekilde okumalı,¹⁸⁷ onun anlam ve mesajlarını yüz ifadesine doğru bir şekilde yansıtmalıdır. Şöyle ki, rahmet ve müjde âyetlerinde yüzün mütebessim çehreye bürünmesi, korku ve azab âyetlerinde ise hüzünlü bir hâl bürünmesi aynı zamanda nebevî bir kıraatin özelliklerindedir. Zikri geçen bu inceliklere de riayet ederek edâ edilen bir Kur'an tilâvetinin hem okuyucusu hem de dinleyicisi üzerinde daha fazla etkiye sahip olacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

¹⁸¹ Sahne okumalarının anlam ve önemi hakkında bk. Erdoğan Baş, *Kur'an'ı Okuma-Okutma ve Anlama Üzerine* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 59.

¹⁸² İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 37. İbnü'l-Bennâ'nın işaret ettiği bu görüntüler ne yazık ki günümüz Kur'an okuyucuları için de güncelliğini korumaktadır. Özellikle kitlelerin huzurunda Kur'an okuyan kimi okuyucuların beğenilme arzusu ya da farklı saiklerle söz konusu hatalara düştükleri gözlemlenmektedir. Özellikle belli eğitimden geçmiş üst düzey okuyucuların seslerinin pes, orta ve tizlerini iyi tanımları, kıraatlerini -zemin, meyân ve karar ölçüsüne göre- kendi ses sınırları çerçevesinde planlamaları önem arz etmektedir. Bu hususta bk. Alemdar, "Teknik ve Estetik Açısından Kur'an", 230-231.

¹⁸³ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 36-37.

¹⁸⁴ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 36-37.

¹⁸⁵ Seyyid Hasan Hulûsî Sofuzâde, *Mecma'u'l-âdâb* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1970), 65; Ahmet Madazlı, *Kur'an Okuma Âdâbı* (Kayseri: Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi Yayınları, 2001), 51.

¹⁸⁶ Alemdar, "Teknik ve Estetik Açısından Kur'an", 231.

¹⁸⁷ İbnü'l-Bennâ, *Beyânü'l-'uyûb*, 46.

Meşhûr kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî de kıraatin zorlama ve tekellüften uzak, letâfetle yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'an'ın düzgün tilâveti (tecvid), okuyuş esnasında sesi ağız içerisinde evirip çevirmekle, ağız buruşturmakla, çeneyi yamultmakla, sesi oynanıp titretmekle, okuyuş ahengini bozacak şekilde şedde, medd ve ğunne gibi uygulamalarda ses akışını kesintiye uğratmakla elde edilemez. Bu, fitratın hoşlanmayacağı, kalplerin ve kulakların kabul etmeyeceği bir tilâvet biçimidir.¹⁸⁸ Oysa alınması ve benimsenmesi gereken düzgün tilâvet, tabiatı itibariyle insanları rahatsız etmeyen, kalplere ve kulaklara hoş gelen, kolay, tatlı, güzel ve lâtif tarzda icrâ edilen tilâvettir. Bu aynı zamanda, zorlama, yapmacık ve abartıdan uzak olup, Arapların tabiatına ve fasih kelama uygun düşen bir okuma biçimidir.¹⁸⁹

Burada Kur'an'ı nağmeli okuma¹⁹⁰ konusuna da kısaca temas etmek isteriz. Başta Kurtubî ve İbnü'l-Bennâ olmak üzere mütekaddim âlimlerin bu konuda söylediği hususlar elbette önemlidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tecvid uygulamalarını geri planda tutan, Kur'an'ı şarkı, türkü melodileri ile okuyan kimselerin bulunduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak bu tür kınanmış örnekler, Kur'an'ın güzel bir ses, tavır ve nağme ile okunmasına da engel teşkil etmemelidir. Zira Hz. Peygamber'den vârid olan "Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz. Şüphesiz ki güzel ses, Kur'an'ın güzelliğine güzellik katar."¹⁹¹ yahut "Kur'an'ı terennüm etmeyen bizden değildir."¹⁹² şeklindeki buyruklar, Kur'an'ın güzel, hoş bir ses ve sadâ ile okumasını teşvik eder niteliktedir. Kanaatimize göre, burada göz ardı edilmemesi gereken husus, makamın gerekliliklerini tecvidin zorunluluklarının önüne asla geçirmemek olmalıdır.

Sonuç

Tecvid âlimleri nezdinde *lahn-i hafî* kapsamında değerlendirilen *hubse*, *bukle*, *gamgame*, *'an'ane*, *ter'îd*, *teşdik*, *tatrîb* gibi ses, lehçe ve konuşma kaynaklı telaffuz kusurları, gerek dilbilim gerekse tecvid âlimleri tarafından ilk dönemlerden itibaren ele alınıp incelenen bir olgu olmuştur. Bu olgunun ilk defa erken dönem dilbilimsel kaynaklarınca tespit edilip ele alındığı görülmektedir. Nitekim başta Kurtubî ve İbnü'l-Bennâ olmak üzere erken dönem tecvid âlimlerinin konu hakkındaki kitâbî bilgileri, genelde erken dönem dilbilimsel kaynaklarından iktibâs etmeleri bunun açık bir göstergesidir. Tecvid âlimlerinin erken dönemlerden itibaren bu tür telaffuz kusurlarına yönelme isteklerini, tilâvette görülebilecek muhtemel ses sapmalarının önüne geçmek ve sahih tilâvet tarzını ön planda tutmak şeklinde yorumlamak mümkündür.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî'nin bu uyarılarını Eymen Rüşdi Süveyd'den uygulamalı olarak görmek için bk. Tâliyatü'l-Kur'an, *YouTube* (2021-04-29), 00:00:25-00:06:57.

¹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/213.

¹⁹⁰ Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Abdulmecit Okçu, "Kur'an Tilâvetinde Ezgi/Makam", *Dini Araştırmalar* 10/28 (2007), 213-248; Alican Dağdeviren, "Kur'an Tilâvetinde Temsil", *EKEV Akademi Dergisi* 12/35 (2008), 49-62; Yavuz Fırat, "Kur'an Tilâvetinde Arap ve Türkler Arasındaki Farklılıklar", *Bilimname* 26/1 (2014), 25-50; Necdet Çağıl, "Kur'an Kıraatinde Musiki: Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kıraatlerde Fonoloj/Ses-Anlam İlişkisi", *Tarihten günümüze kıraat ilmi (Uluslararası Kıraat Sempozyumu)* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 327-361; Yıldız, "Kıraat Estetiği"; Esra Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim Kıraatinde Müzikal Tavrılar* (Ankara: İlahiyat, 2022).

¹⁹¹ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 33.

¹⁹² Buhârî, "Tevhîd", 44.

Ses, lehçe ve konuşma kaynaklı telaffuz kusurları hakkında İbnü'l-Bennâ'nın müstakil bir eser yazması, Kurtubî'nin ise kitabının son bölümünü bu konuya tahsis etmesi, bu hususta ilgili müelliflerin -diğer tecvid kaynaklarına göre- öne çıkmasındaki temel sebep olmuştur. Zira diğer tecvid âlimleri bu kusurlara yer yer temas etmekle birlikte onları bir bütün olarak ele alıp incelememişlerdir.

Tespitlerimize göre bu iki kaynak, on dokuz adet konuşma kaynaklı, yedi adet lehçe kaynaklı ve on iki adet ses ve seslendirme kaynaklı olmak üzere toplamda otuz sekiz adet telaffuz kusuruna dikkat çekmiştir. Özellikle ses ve seslendirmeye dayalı bazı kusurlar ise bu eserlerin dışında herhangi bir kaynaktan tespit edilememiştir. Bu durum onların telaffuz kusurları olgusuna yönelik derinlikli bir bakış açısına sahip olduklarının da açık bir göstergesidir.

İki eserin mukayesesine gelince; kavramları ele alma, kaynak gösterme, çözüm önerileri sunma gibi hususlarda bu iki kaynak birbirlerinden ayrılmaktadır.

Kurtubî, konuşma kusurlarının telaffuzda ne tür bozukluklar ortaya çıkardıklarını kısaca açıklamaya çalışmıştır. Ancak bu kusurları ses, lehçe ve konuşma bağlamında herhangi bir tasnife tabi tutmadığı gibi onların giderilmesine yönelik bir çözüm önerisi de sunmamıştır. Kaynak hususunda ise temelde iki kaynaktan istifade etmekle birlikte tek kaynağın ismini vermiştir. Kendisiyle tilâvette bulunmanın uygun görülmediği ses olgularına yönelik bilgileri, genelde hocası Hasan b. Ali el-Ahvâzî'ye (ö. 446/1055) dayandırmıştır. Konuşma kusurları ve lehçesel telaffuz bozuklukları ile ilgili vermiş olduğu bilgilerin kaynağını ise zikretmemiştir. Ancak araştırmamızda karşımıza çıkan husus, bu ifadelerin çok az bir farkla Nişaburlu meşhur dil âlimi Se'âlibî'den alıntılandığı şeklindedir.

İbnü'l-Bennâ ise ses, lehçe ve konuşma kusurlarını belli tasnife göre ele almış, yeni tanımlamalara gitmiş, başta Câhiz, Müberred ve İbnü'l-Münâdî olmak üzere, kendilerinden istifade ettiği kaynakları daha açık bir şekilde zikretmiştir. Ayrıca kendi dönem ve zaviyesine göre, konuşma bozukluklarının giderilmesine yönelik çözüm önerileri sunması da onu bu hususta farklı kılan bir diğer özellik olmuştur.

Günümüzde konuşma bozukluklarına yönelik araştırmaların hayli ilerlediği ve farklı tedavi yöntemlerinin geliştirildiği bilinen bir durumdur. İbnü'l-Bennâ gibi erken dönemde yaşamış bir tecvid âliminden, son dönem uzmanları gibi konuşma kusurlarını teşhis edip aynı ölçüde çözüm yollarını göstermesini beklemek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Bize göre İbnü'l-Bennâ'nın, kendi döneminin şartlarına göre bu konuya eğilmesi, teşhis ve tedavi yöntemlerini açıklaması kitabın kıymetini ortaya koymasına bakımında yeterlidir. Onun bu yöndeki açıklamalarını bu şekilde okumanın bizi daha sağlıklı bir neticeye götüreceği kanaatindeyiz.

İbnü'l-Bennâ'nın düzgün tilâvet ölçüsü bağlamında zikretmiş olduğu ve bir derste veya mecliste Kur'an tilâvet eden okuyucunun kendisini zorda bırakacak aşırı ses zorlamalarından uzak durması gerektiğine yönelik uyarıları da dikkate değer bir husustur. Bu hususun günümüz kâfileleri için de geçerliliğini koruduğu kanaatindeyiz. Özellikle kitlelerin huzurunda Kur'an okuyan kimi okuyucuların beğenilme arzusu ya da farklı saiklerle benzer hatalara düştüklerine şahit olmaktayız. Kıraat esnasında ses sınırlarını aşarak bu türden gereksiz zorlamalara gidilmesi, yüz hatlarının de-

ğışmesine, boğaz damarlarının aşırı şişmesine, görsel ve işitsel olarak kıraat estetiğinin bozulmasına sebep olmaktadır. Oysa zikri geçen tekellüf ve zorlamalardan uzak, kalplere ve kulaklara hoş gelen, kolay, tatlı ve lâtif tarzda icrâ edilen bir Kur'an tılâvetinin hem okuyucusu hem de dinleyicisi üzerinde daha fazla etkiye sahip olacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynakça

- Ak, Ayça vd. “Konuşma Sesi Bozukluklarının Düzeltilmesine Yönelik Eğitim Platformu Tasarımı”. *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 10/3 (2017), 241-246.
<https://doi.org/10.17671/gazibtd.330867>
- Akdaş, Abdulhamid. “el-Lahn fi'l-Asvâti'l-'Arabiyye 'alâ Elsineti'l-'Acemi'l-Kudemâ”. *Mecelle Ebbâsi'l-Yermûk* 16/1 (1998), 49-88.
- Alemdar, Yusuf. “Teknik ve Estetik Açından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 213-252.
- Ânî, Fâik Cemîl. “Uyûbu'n-Nutk ve Emrâzu'l-Kelâm fi't-Türâsi'l-'Arabî -Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyîn Nümûzecen-”. *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye* 1/1 (2021), 103-116.
<https://doi.org/10.21608/malu.2021.178764>
- Arkû, Reşîd. “Uyûbu'n-Nutk fi't-Türâsi'l-'Arabî”. *www.alukah.net*, 1-13.
http://www.alukah.net/literature_language/0/122511.
- Asma'î, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb. *Kitâbu Halki'l-insan*, ts.
- Ateşyürek, Remzi. “Kur'an Tilavetinde Yaygın Hatalar: (Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ Örneği)”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 157-175.
- Attâr, Ebü'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *et-Tembûd fî ma'rifeti't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Daru Amman, 1420/2000.
- Baş, Erdoğan. *Kur'an'ı Okuma-Okutma ve Anlama Üzerine*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Bûbû, Mesud. *fî Fıkhi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Dimaşk: Câmîatu Dimaşk, 1414/1994.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Ali Melham. 3 Cilt. Beyrut: Metebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdusselâm Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1418/1988.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk. Muhammed Bâsil. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâci'l-lüga ve sıbâhu'l-'Arabiyye*. thk. Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çağl, Necdet. “Kur'an Kıraatinde Musiki: Ses Uyumu, Ezgilendirme/Teganni ve Kıraatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi”. *Tarihten günümüze kıraat ilmi (Uluslararası Kıraat Sempozyumu)*. 327-361. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Çakıcı, İrfan. “Kur'an Tilavetinde Nitelik Sorunu”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018),

- 147-175. <https://doi.org/10.33420/marife.397034>
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları: Tecvid*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çiftçi, Ali. “Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 195-238.
- Dağdeviren, Alican. “Kur'ân Tilâtinde Temsil”. *EKEV Akademi Dergisi* 12/35 (2008), 49-62.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd. *en-Nakd*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd. *et-Tabdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Bağdat: Dâru'l-Enbar, 1407/1988.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *el-Garibü'l-musannef*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 2 Cilt. Medine: Mecerretü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2001.
- Ferrâ, Ebû Zekariyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Luğâtü'l-Kur'an*. thk. Câbir b. 'Abdullâh es-Serî, 1435/2014.
- Fırat, Yavuz. *Kur'an Tilâvetinin Kuralları*. Kayseri: y.y., 2014.
- Fırat, Yavuz. “Kur'an Tilâvetinde Arap ve Türkler Arasındaki Farklılıklar”. *Bilimname* 26/1 (2014), 25-50.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Hacımısıroğlu, Mücella. “Abdülvehhâb el-Kurtubî ve Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî'nin Lahn Olgusuna Yaklaşımları Üzerinden Tecvid İlminde Meşârika-Meğâribe Karşılaştırması”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 578-601. <https://doi.org/doi.org/10.31121/tader.1167091>
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Ebbâs fî 'ilmi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammar, 2002.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammar, 2. Basım, 2008.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Kur'an Fonetigi Üzerine Tetkikler -Tevcid Âlimleri Özeline-*. çev. Mehmet Emin Maşalı - Naci Demirci vd. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Hemedânî, Ebü'l-'Alâ' Ahmed b. Hasan. *et-Tembîd fî ma'rifeti't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed.

- Amman: Dâru Ammar, 2000.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *Sırru smâ'ati'l-i-râb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî. *Cemberatü'l-luga*. thk. Remzi Münir Ba'lebekki. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Cerâsim*. thk. Muhammed Câsim el-Hamîdî. 2 Cilt. Dimaşk: Vizâratü's-Sekâfe, 1418/1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali Kebir. 6 Cilt. Kahire: Darü'l-Maârif, ts.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrâhim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1978.
- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Halef el-Gırnâtî. *el-İknâ' fi'l-kırââtî's-seb'*. thk. Cemalettin Muhammed Şeref. Tanta: Darü's-Sahabe li't-Türâs, 2003.
- İbnü'l-Bennâ, Ebû Ali Hasan b. Ahmed. *Beyânü'l-'uyûb elletî yecibu en-yectenibeha'l-kurrâ'*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Darü Ammâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Yûsuf. *et-Tembîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405–1985.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Âlemiyye, ts.
- İbnü's-Sikkât, Ebû Yûsuf Yakub b. İshâk. *İslâhu'l-mantuk*. thk. Muhammed Marab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1423/2002.
- İshag, Momammed Abdullah. 'Uyûbu'n-Nutk 'İnde 'Ulemâi't-Tecvîd İbnü'l-Bennâ Nümûzecen. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karadavut, Ahmet. "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 325-350.
- Kılıç, Mustafa. *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Kindî, Ya'kub b. İshak, *Kitâbü'l-Lüsga*, thk. Muhammed Hasan Tayyân "Risâle Ya'kub el-Kindî fi'l-Lüsga". *Mecelle Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye* 70/3 (1985), 515-532.
- Kurt, Yaşar. "Ca'berî ve el-Vâdiha fi Tecvîdi'l-Fâtiha Adlı Eseri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 153-194.
- Kurtubî, Abdülvehhab b. Mumammed. *el-Mûdib fi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1442/2020.

- Madazlı, Ahmet. *Kur'ân Okuma Âdâbi*. Kayseri: Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi Yayınları, 2001.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kerâât*. thk. Abdulfettâh İsmail Şelebî. Kâhire: Dâru Nahdati Mısır, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kerâa ve tabkâki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmet Hasen Ferhat. Amman: Dâru Ammar, 1984.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edep*. thk. Muhammed İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997.
- Okçu, Abdulmecit. "Kur'ân Tilâvetinde Ezgi/Makam". *Dinî Araştırmalar* 10/28 (2007), 213-248.
- Okiç, M. Tayyib. *Kur'ân-ı Kerimin Uslûb ve Kerâati*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Pehlivan, Ayşe - Öge, Ali. "Nitelik Bağlamında Kur'an Tilâvetinin Keyfiyeti ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme". *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 49-73.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü's-şu'arâ ve'l-büleğâ'*. Beyrut: Şirketü Dârü'l-Erkam, 1420/1999.
- Sa'îdî, Ali b. Ca'fer. *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Daru Ammar, 2000.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn. *Minhâcü't-tevfîk ilâ ma'rifeti't-tecvîd ve't-tabkâk*. thk. Mervân el-Atiyye. Beyrut: Daru'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1419/1999.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed. *Fıkhi'l-luga ve sirru'l-'Arabîyye*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1408/1988.
- Sofuzâde, Seyyid Hasan Hulûsî. *Mecma'u'l-âdâb*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1970.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn. *el-Müzbîr fi ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Süveyd, Eymen Rüşdi. "Tâliyatü'l-Kur'an". *YouTube*. Yayın Tarihi 29 Nisan 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=wyFy6dIFnzQ>.
- Şahin, Abdüssabûr. *fi't-Tetavviri'l-lugavî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.
- Şehrezûrî, Mübârek b. Hasan. *el-Misbâhu'z-zâbir fi'l-kerâati'l-aşri'l-bevâbir*. thk. Osman Gazâl. 3 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadis, 1428/2007.
- Şeybânî, Ebû Amr İshâk. *el-Cîm*. thk. İbrahim el-Ebyârî. 3 Cilt. Kahire: Heyetü'l-Âmme, 1394/1974.

- Tatlısu, Muhammet Lütfü. “Kur’ân Tilavetinde Lahn Olgusu -el-Mûdih fi’t-Tecvîd Örneği-”. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (2021), 194-213. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1023875>
- Tuncel, Emrullah. “İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/59 (2020), 105-129.
- ‘Ubeydî, Reşid Abdurrahman. “‘Uyûbu’l-Lisân ve’l-Lehecâtu’l-Mezmûme”. *Mecelletü’l-Mecma‘u’l-‘İlmî* 36/3 (1985), 236-300.
- Yıldız, İbrahim. “Kıraat Estetiği Bakımından Kur’an Tilâveti”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 308-331. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.957932>.
- Yılmaz, Esra. *Kur’ân-ı Kerim Kıraatinde Müzikal Tavrılar*. Ankara: İlahiyat, 2022.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü’l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

TEK YAZARLI

Yazar(lar) / Author(s)

Süleyman YILDIZ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that he have no competing interests.